FRANCÈ BEVK

F-4520

DITT e FËMINIS

Francè Bevk

DITT E FËMINIS

FRANCÈ BEVK

DITT E FËMINIS

RILINDJA
PRISHTINË — 1958

Titulli i origjinalit:

FRANCÈ BEVK
OTOŠKA LETA

E shqipnoi
FEJZULLAH CANAJ

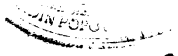

Mbdj. 80.010
e Vendit
II-4520

Ilustrator
MIOMIR ZUBIQ

Këto ngjarje të fëminis sime i kam përshkrue ashtu si më kanë mbetë në kujtim deri më sot. Më kujtohen shum gjana, por nuk vlen që çdo gjâ, që ka përjetue njeriu, të shkruhet. Megjithkëtê, e due secilin kujtim, madje edhe atê mâ të voglin. E, më duket gjithnji se shtëpija ime, ku linda, ndërmjet kodrave të Tollmirit, âsht ende krejtsisht ashtu, si ishte në kohën, kur shkojsha kambëdathë. Por, kur e vizitoj, natyrisht, e gjej krejt të ndryshme.

Shtëpija nuk e ka mâ at kulm kashte, të cilin dikur e mbulonte myshku e, madje, edhe fieri bînte mbi tê. Shtëpija tash âsht nji pash mâ e naltë, kurse dhoma nën kulm ka dy dritare e jo mâ vetëm nji. Mbas stavës së drûve ku, dikur, bîjshin hîthat, tash aty gjindet katoçi i drûve. Vatha e dhive, qëndron prap buzë shtegut që çon kah hambari, vetëmse tash âsht i shprazët. Në vathë tashmâ nuk ka dhí brinatake dhe mjekrroshe, sikur dikur. Vetëm Robi mbi shtëpi âsht krejt njisoj, si edhe ishte, plot strofuj e gavra dhelpnash, mbulue me kaçuba, manaferra e driza. Aty lulzojnë gjithnji karanfilat dhe lulet e shëngjergjit, rreziten gjarpijt e fluturojnë pilivesat. Arën e vogël në shpat e pret qysh moti rruga e re. Pemishten tashmâ nuk e rrethon muri

i mbuluem me myshk dhe bagrema, por ajo tash âsht mâ e afrueshme, sikur t'ishte shtri në shuplakë.

Ah, ajo pemishte! Po, mû për pemishten kisha dashtë me folë! Ajo ishte bota ime, prej së cilës, nganjiherë, nuk dilsha prej mëngjesit deri në mbramje. Sot, gati as nuk do të kisha mujtë me e njoftë mâ. Në këtë ndërkohë aty âsht rritë nganji trungth, kurse prej disa trungjesh nuk kanë mbetë as cungje. Nuk ndodhet mâ aty as dardha e madhe kakiçkë me trung të zbrazët, ku bâjshin çerdhen ânzat e malit. Nuk âsht mâ mbas shtëpis as dardha ujse, prej së cilës qe rrëxue gjyshi im. Ku janë ato dardha t'ambla turke, lulet e të cilavet derdheshin të parat në barin e njomë? E ato vjeshtoret, nga të cilat kishte aq sa me mbushë shum shporta dhe të cilat, natën, pikojshin vetë prej degëve? Prej tyne kanë mbetë vetëm cungjet e kalbta. Maja shkrepore dhe e mprehtë e kodrës tash ka mbetë e vetmueme, kurse dikur e shoqnojshin tri dardha t'egra degëmëdha. Edhe karamanka e vetmueme në Rob, e cila jepte fryt për çdo vjet sa për gojën time dhe kitrat. Dhe, mâ në fund, lishperna, dardhë me emën të çuditshëm, fryti i paafrueshëm i së cilës binte poshtë vetëm me të ramit e borës së parë...

Nuk më kujtohen mâ gjithë emnat e tyne të shumllojshëm. Prej të njoftunevet të vjetra kanë mbetë vetëm edhe disa. Gjithmonë e vizitoj dardhën e shkrydhët që ka degë të denduna prej kunorës deri në tokë. Në tê mujsha me hypë si me shkallë. Dega e saj mâ e ulët rritej pjerrtas. Mbi tê, si vocrrak, kam „rjepë dhi" njiqind herë. Këtë punë e bâjsha kështu: këcejsha përpjetë, kapesha me duer për degë, çojsha kambët dhe i shtijsha ndërmjet duerve. I përngjajsha ndonji shtâze të çuditshme: kryet më varej teposhtë dhe tanë bota më dukej përsëmbrapshti... Eh sa kënaqesha, kur hypsha në ndo-

nji dardhë përnjimend të madhe. Ulesha galuc në maje të ndonji dege krrabë dhe shiqojsha rrethinën. Përfundi meje shtrîhej çdo gjâ — shtëpijat fqîje, fusha, kodrat dhe lugina e Bashit. E për rreth, si zinxhir, Kojca, Porezeni dhe Çërna përst[1]). . . Kur ngihesha me këtê, kapsha degën, shtrëngojsha kryet midis krahëve, mbyllsha syt dhe e shkuṇdsha me tanë fuqin. Dardhat derdheshin mbi mue, përbîheshin nëpër gjethe dhe pikojshin për tokë. Rreth trungut të dardhës bâhej verdhë, si qylym i verdhë. Kur isha unët, ky qylym ishte „tryeza ime — shtrohu!" — si në prralla.

Tash, prej këtyne nuk ka mbetë asgjâ. Por, megjithkëtê, nuk jam si Ivanku i marrë të qaj për borën e vjeme. Paj, tashmâ, edhe unë nuk eci dathë andej-këndej. N'at kodër tash vrapojnë vocrrakët e voglushet tjera, piskasin si sorrat, „rjepin dhi", hypin nëpër drûj dhe shijojnë dardhat turke. Derisa të rriten, të gjitha këto edhe për ta do të ndryshojnë. Ashtu edhe âsht e drejtë. Si do t'ishte bota, sikur t'ishte gjithmonë e njajtë! Kush e din? — ndoshta ndokush prej tyne do të shkruej tregime bash nga fëminija e vet e do ta kujtojë edhe pemishten. . . E fëmijt do t'i lexojnë ato. . .

Po, këto tregime! Ndoshta do të thotë ndonji lexues i ri: „Pse ai shkrimtar tregon për ngjarjet që kanë ndodhë para pesëdhetë vjetësh?" Ashtu âsht! E dij. Ju dëshironi me lexue për atê që përjetoni vetë. Por, mue më duket e drejtë edhe kjo, që të dini se si kanë jetue dikur fëmijt. Edhe na ishim në çdo gjâ si ju: herë të mirë, herë të këqij, tash t'urtë e tash të mbrapshtë, por, megjithatê, në shumçka sendet për né ishin ndryshe se që janë për ju, sepse për ju po kujdesohet atdheu. Kush

[1]) Male në rrethinën e vendlindjes së shkrimtarit — (Shenim i përkthyesit)

don me nxjerrë prej këtyne tregimeve ndonji mësim, do ta gjejë, tue mos qenë i detyruem me e shêjue me gisht. Nuk mundet çdo gjâ me u kuptue me mend. Ka gjana, që munden me u kuptue vetëm me zemër. E, mâ në fund, ta thom të vërtetën: këto tregime më kanë prekë randë, thuese më shtyjnë përdhuni të jua tregoj. Qe, unë jua tregova! E tash, fjalën e keni ju!

DORA E ARTË

Ende isha krejt i vogël, aq i vocërr, saqë, kur dojsha të shiqojsha mbi tavolinë, më duhej me u çue në maje të gishtave. Vishsha nji fustan të vogël, të cilin e quejshim „koput". Ky ishte edhe çdo gjâ që vishsha prej pranvere deri në vjeshtë. Ecsha dathë, e prej diellit më mprojshin flokët e mij të shprishun. Ndonjiherë vejsha në krye kapelën e tim et, e cila më mbulonte edhe hundën edhe veshët.

„Koputin" ma veshshin prej kreje dhe e mbërthejshin deri në gjysë të shpinës. Ma prejshin gati gjithmonë prej nji pëlhure të kaltërt të mbyllët ose gjelbëroshe, të larueme me lule të bardha e të kuqe. Skajet poshtë, rreth qafës dhe në mangët kishin nga tri rende shiritash të gjelbërt ose të kuq. Ashtu të qepun dhe të stolisun ishin edhe skajet e xhepit. Ai xhep kishte randsi të madhe për mue, sepse më shërbente si dollapth, ashtu edhe si syzë. Në tê shtijsha guraleca të rrumbullakët dhe të larmë, samare kaçamijsh, arra e lejthija. Me pak fjalë, çdo gjâ që u pëlqente syve të mij dhe që ngjitej për gishta të mij.

Derisa fustani ishte ende i ri, ishte edhe i bukur për mrekulli. Por, në trupin tim ai humbte së shpejti nji

pjesë të madhe të bukuris së vet. Lulet zbeheshin prej diellit, e shiritat kur laheshin, këputeshin. Tue u përbî nëpër kaçuba, më kapi nji therrë thue se kisha borxh diçka, ndërsa unë e tërhoqa, si mos me pasë ndodhë gjâ. Ndëgjohej: këëërrrrk — dhe fustani u shkye. Të shkyemit m'i arrnojshin me pëlhurë të re, kështuqë dukesha krejt i larmë, si fusha në pranverë. Se si dukeshin me kohë mangët deri në shuplaka, mâ mirë të heshti për këtê, që të mos më përqeshni.

Atëherë kisha nji vlla të vogël, i cili posa kishte fillue me ecë. E ruente gjyshja, që të mos rrëxohej në hundë e buzë e të mos qante gjithmonë. Për mos me mërzitë e pengue edhe unë gjyshen, nana, kur shkonte argat te fqiu, më merrte me vedi. Në mëngjes më ngarkonte në shpinë ose, siç thojshim na, fëmijt — kalistrok. I rrijsha nalt mbi kurriz e me kambë e kapsha për beli, kurse me duer e përqafojsha dhe shiqojsha botën prej supeve të saj.

Eh, sa bukur më dukej me hypë ashtu! Nuk do të më vinte aq mirë edhe sikur t'i kisha hypë kalit të vogël magjik, si fëmijt e prrallave. Ashtu, prej së nalti rrânza e shpatit dhe pemishtja më dukeshin krejt ndryshe. Hop, hop — dhe, qe, tash ramë skaj lugut në të cilin u jepshim ujë bagtis dy herë në ditë. Edhe skaj kronit, prej kah vrushkulli i hollë i ujit tue këndue binte në nji llogaçe të vogël. Edhe skaj shtegut të ngushtë ranuer, mbi të cilin binte hija e lejthis degëmadhe. Poqese vetëm e zgjatsha dorën, në vjeshtë, mujsha me ndukë lejthin që m'afrohej vetë prej dege. Menjiherë mbi krye tim fluturonte shpendi i friguem, sa që m'u dridhte zemra. Nëse shifsha kitrrën, që këcente degë mbë degë, piskatsha si i çmendun.

Nana më pruni në fushë dhe më lëshoi në livadh të gjelbërt, skaj arës.

— Qe, luej tash! — më tha. — Dhe banu i mirë.

I mirë me u bâ, a? Kjo donte me thanë që të mos e mërzis dhe të mos qajë, kur të ngihem me lojë. Nana duhej të punonte dhe nuk kishte kohë me u marrë me mue.

Trillojsha lloj-lloj lojnash që të më kalonte koha. Mora nji copë drû, shpojsha me tê dheun dhe bâjsha bira. Nduksha lule dhe i bâjsha tubë. Prej kaçubës së lejthis thejsha gemba dhe u nduksha gjethet. Kisha me hy me gjithë andje midis kaçubave, por nuk guxojsha. Më dukej se në kaçuba ka plot hije, zana dhe lugetën të msheftë. Shkova deri në buzë t'arës, ku mblidhsha dhe zgjedhsha guraleca. Prej tyne ngallmojsha shtëpiza pa dritare e dyer, por më rrëxoheshin vazhdimisht. Pikrisht për këtë shkak, kjo lojë, m'interesonte mâ së shumti.

Mâ në fund m'u mërzit edhe loja mâ argtuese, që mund ta merrsha me mend. U qetsova dhe shukata, tue shiqueë rrethepërqark vehtes.

Aty, menjiherë, ngrihej Kojca e mveshun në të gjitha anët me pyje dhe livadhe. Gjithmonë më dukej si nji grue e madhe me fustan të gjanë, të larmë. Thik përfundi meje shtrihej Lugina e Bashit me rrugë të bardhë dhe ujë, që gurgullonte. Mali i Obllogut zgjatej si harmonikë e vjetër. Në shpatin e afërm kullotshin lopët, ndërsa bariu bërtitte me të madhe. Prej drithit fluturuen dy trumcakë, banë nji qark mû përmbi mue dhe ranë tue piskatë në nji çubë.

Nana venaronte se isha gjithnji mâ i mërzitun. Kthehej gjithnji e mâ shpesh kah unë, tue buzëqeshë. Herrte dhe, çkado që gjente, ma fërfllonte mue. Kështu, njiherë, më ra në duer nji llullë e thyeme porcellane, e cila, n'arë, kishte mbërrî me pleh. Në tê ishte vizatue nji krye dreni me brina të mëdhej, sa nuk mund

të ngihesha së kqyruni. Ma ërfllloi edhe nji grosh të vjetër, të brejtun, të ndryshkun.

Edhepse ato gjana ishin aq të reja dhe interesante për mue, nuk mujtën me ma tërheqë vemendjen për nji kohë të gjatë. I futsha në xhep të plotë e të përplotë, që t'i humbsha me rasën e parë. Dielli përkundrazi, përcëllonte gjithnji e mâ fort. Megjithse rrijsha nën hije, në ballë më duelën pikat e djersës. Mandej edhe u untova. Prej mëngjezit, deri në drekë, më dukej plot nji shekull.

Kapa me të dy duert kambën e djathtë dhe e çojsha deri në maje të mjekrrës, tue u luhatë. Syt më shkojshin gjithnji e mâ shpesh kah grát që herrshin, fytyra më thartohej gjithnji.

Kur, mâ në fund, qava me zâ, nana çoi kryet.

— Çka ke? — më pyeti.

— Jam untuuuueeee! — ia zgjati mërzitshëm.

— Duro edhe pak, — tha ajo. — Vetëm edhe pak. Tash do të vijë dreka. Luej edhe pak.

Atëherë më thirri Minca plakë, e cila përditë herrte me nanën time.

— Françek, eja këtu? — tha.

Minca plakë, përveç nanës, gjyshes dhe fqijve, ishte e vetmja grue që më kujtohet prej asaj kohe. Ishte e vogël. por jo edhe e hajthme, veç mjaft në moshë. Për të di aq pak sa, shkurt me thanë, më vjen turp. Thojshin se ka qenë e martueme, por heret ka mbetë pa burr. Banonte në nji kasollë të vorfun, e cila më dukej e vogël sa nji kutizë. Kaq di për të. Por figura e saj më del para syve aq gjallë, thue se dje e kam pá për herë të fundit. Fytyra e saj e gjanë, me faqe të lëshueme, kishte plot rrudha t'imta. Lëkurën rreth syve e kishte të kuqe e të pezmatueme. Goja e saj gjithnji buzëqeshte

mirsisht. Trupi i saj ishte shum i kërrusun. Paj, edhe nuk âsht çudi, kur tanë jetën e kishte kalue ashtu e kërrusun, nëpër ara. Kur ecte përpjetzave, dukej se lypte diçka që i ka humbë.

Posa më thirri ajo, i rashë trup arës tue ecë, ngadalë, sepse bucat e thatë m'i vritshin ashpër kambët e zdathuna.

Minca kishte nji përparse të murme e t'errtë që e mbante gjithmonë lidhë për shokë. Ajo, në të vërtetë, ishte njifarë strajce e madhe e saj që nuk ishte kurr e shprazët. Në tê kishte ose dardha të teruna, ose ndonji mollë, e në rasën mâ të keqe — nganji copë buke. Ajo kishte vetëm edhe nja disa dhambë dhe me mund kafshonte bukën e elbtë. Prandej edhe kishte ruejtë nji copë bukur të madhe.

U ndala para saj. Atëherë ajo e futi dorën në përparse dhe ma dha at copë buke. Copa m'u duk aq e madhe sa m'u desht ta kapi me të dy duert.

— Si the? — më qortoi nana.

— Zoti të dhashtë!

— E tash — ha! — më tha Minca.

U ktheva disi mbrapa në stom t'arës dhe u ula në hije të nji kaçube. Tue mbajtë vedin sa mâ serioz, e bluejsha me turr bukën, sepse n'at kohë, kisha mullî të mirë që nuk prishej kurr. U ngina, e prej asaj cope buke mbeti vetëm gjysa.

Aq copë buke, sa më ka dhanë Minca, më ka dhanë vetëm edhe fqija jonë, ndrikulla ime e pagzimit. Minca nuk më jepte vetëm atëherë, kur vishsha ende fustan. por edhe mbasandej, kur u rrita dhe vishsha pantallone dhe shkojsha në shkollë. Nuk më jepte vetëm mue, por edhe untcakëve tjerë, megjithse vetë ishte argate e vorfun dhe banonte në shtëpi të huej.

— Minca ka duer t'arta. — thojshin për tê në shtëpi.

Atëherë mezi që dijsha se ç'âsht ari. Gjyshi ma pat tregue njiherë nji dukat, të cilin mujta ta mbajë në dorë vetëm për nji çast. Më ka mbetë në kujtim si nji gjâ e bukur, e shkëlqyeshme. Prandej, qysh me rasën e parë i shiqojsha me kurreshtje duert e Mincës. I rrijshin në prehën, të randa, të forta dhe të pjekuna në diell, të mbulueme me dej dhe rrudha. Çuditesha, a thue për çka u thojshin atyne duerve se janë t'arta. Por, atëherë isha i vogël, tepër i vogël për me kuptue çdo gjâ.

DHAMBËT E TAMLIT

Në shtëpin tonë mâ shpesh mungonte buka, se gazi e mahija. Kur, prej dy ose tre vetëve qitej ndonji fjalë, gati gjithmonë vlente për me qeshë. Nganjiherë ajo ishte thumbuese dhe e randë për atê që prekej keq prej saj. Mbi tê resheshin mahít thumbuese, si çekajt që i mëshojnë kudhrës në farkatore. Kjo gjâ i jepte zjarr gazit të përgjithshëm dhe, besa, edhe idhnimit. Ai që idhnohej, hiqte gjithmonë të zezën mâ të madhe. Mâ në fund edhe ai s'kishte se kah t'ia mbante dhe i duhej ta mshifte keqardhjen, të çilte fytyrën dhe të qeshte bashkë me të tjerët.

Derisa isha i vogël, nuk isha aq qyqan, megjithse nuk isha gjithmonë as i gatshëm për mahi. N'ato rasa më merrshin me plot andje në thumb, gjithë antarët e familjes më qeshshin, madje edhe vllaznit mâ të vegjël e motrat mâ të reja. Nuk më pëlqente kur më qeshshin sidomos bash këto. Atëherë zgërdhihesha dhe ia nissha bërtimës.

Te na nuk ishte zakon me marrë në prêhën kësi qyqani, me e përkundë dhe me i premtue çdo gjâ të mundun, vetëm që të pushonte. Kurrsesi! Të gjithë më shiqojshin njiherit në gojë.

—Uhaaa, sa larg po shifet! — çuditeshin.

E unë hapsha edhe mâ fort gojën, saqë shifej edhe mâ larg!

— Rueju se po të hyn mini në gojë, — më thojshin.

Mbyllsha gojën dhe ulurojsha nëpër dhambë të shtërnguem aq bukur dhe aq dhimbshëm, sa fillojshin me u habitë me të madhe, tue më lëvdue:

— Ah, sa bukur këndojka Franci ynë!

Mirëpo, ata edhe ia teprojshin ashtu. Nuk dijsha a me iu besue a jo, se a mendojshin përnjimend ashtu, siç flitshin, a jo. Sidoqoftë, dojsha me i bindë se janë mashtrue. Prap hapsha gojën tue u tregue fytin e dhambët dhe bërtitsha tue e zgjatë zanin me plot seriozitet:

— Eheej! Unë nuk po këndooooj, por po bërtaaaas!

Me kaq edhe u kënaqsha. Qeshën thuese bâna kushedi se çfarë mahije. Edhe pse u rrita, përsëri, më shkaktojshin kësofarë sqenash edhe mâ tutje, dhe mendoj se nuk i kanë harrue kurr.

Qe, kësisoj ishin antarët e shtëpis sime. Nuk mund të thom se, herëmbashere nuk na turbullonte gëzimin tonë ndonji pikllim. Mirëpo, zija kalonte me të shpejtë, e qyshmoti gazmendi âsht mâ i bukur dhe kushton mâ lirë se loti.

Të ju tregoj, pra, se si njiherë mâ nxorën nji dhamb tamli.

Ah këta dhambë të tamlit! Përnjimend çdo fëmi âsht në hall të madh me ta, sikurse edhe unë. Deri para nji kohe ende ti grimcojshe kore të thata të bukës; me dhambë thejshe edhe lejthija e arra, sa që të qitshin edhe xhixha. Por, menjiherë fillon ky ose ai dhamb me t'u lëkundë si huni i kalbët i gardhit. Të çohen krahnesët dhe tutesh se t'u ka çrregullue diçka në gojë. Mandej edhe nuk dëshiron kurrsesi me pasë gojë bretkoce të

gjyshit tand, i cili mezi dhe me mundi mërtyp edhe nji dardhë të butë.

Nana më spjegonte: „Të gjithë dhambët do të bijnë, sepse nën ta rriten ata të rijt".

Sa ngushllim i bukur! Pra, nuk âsht keq, mbassi po u rritkanë dhambët e rij. Edhe thojt rriten, edhe flokët, madje edhe shum shpejt, por këta nuk dhambin aspak. E, nëqoftëse bijnë gjithë dhambët me aso farë dhimbje, siç âsht dhimbja fillestare e të parit — uh! Po i numrove të gjitha mundimet që i shkaktojnë dhambët, atëherë ato do të bâheshin aq të mëdha, si me të pasë shkue edhe kryet.

Leni mahin, fëmij, në dashit besoni ose jo, por me humbjen e secilit dhamb më dukej se më shkonte edhe kryet. Vetëm qeshni! Edhe ata të shtëpis më qeshshin, madje edhe sa se! Mirëpo, frigën dhe dhimbjet i durojsha vetëm unë. Kur më luente ndonji dhamb, më dukej se më lëkundej ndonji cung në gojë. Më dukej se as për gjuhë nuk ka vend. Sa herë që lëvizsha gjuhën, ajo nuk përkitte askund tjetër, vetëm gjithmonë at dhamb. Kur hajsha diçka të fortë, ajo menjiherë zatette në dhamb.

— Auuu! — klithsha menjiherë dhe shiqojsha me dhimbsuni.

E këta të shtëpis ia nisshin gazit.

— A po të dhemb-a? — më pyetshin.

— Po më dhemb!

— Kallxona! — më thoshte baba.

— Jo, jo, jo!

Dijsha se ç'donte me bâ. Ti shtinte gishtat në gojë, ta kapte me thoj dhambin dhe të thoshte: „Prit të shof a po të lëkundet fort dhambi!" Kur, kërk! — dhambi dilte prej goje. Më dhimbte, e kur goja qitte gjak, unë ia nissha vajit e kukamës. Jo. Kurrsesi! Mbyllsha gojën me dorë dhe largohesha prej tavoline.

10.010

Ia vejsha mendjen dhambit dhe e luejsha me kujdes në gojë derisa, mâ në fund, varej vetëm për nji grimë të hollë tuli. Më dukej se për at grimë âsht varë edhe kryet tim. Isha i kënaqun vetëm që ngjau ashtu — papritmas!

Nji asi dhambi, njiherë e nxora natën, në gjumë. Kur u zgjova në mëngjes dhambi nuk ishte mâ në vend, as nën krye, as nën shpinë. Sigurisht, tue fjetë, e kam përbî si dredhzën. Kjo punë më qiti në hall.

— Çka mund të ndodhi? — pyeta.

— Ka me t'u rritë në bark, — m'u përgjegjën.

Por, mbasi nuk pat kurrfarë pasoje, e harrova.

Mundime mâ të mëdha më ka shkaktue njani prej dhambëve mâ të mbramë që donte me dalë prej gojës sime. Më duket se ishte dhëmballë. Ai lëkundej shum gjatë në gojë. Ishte varë vetëm për nji rriskë të hollë tuli, ndërsa dhambi i ri e shtynte pamëshirë. Dhambi i vjetër qëndronte me kokëfortsi, nuk donte kurrsesi me lëshue vendin e vet. Unë e ruejsha këtê mâ shum se gjithë të tjerët. Më dukej se për tê janë varë jo nji, por dy krenë të mija. Kur hajsha, nuk donte me ra, kur flijsha nuk e përbîjsha. Më ngacmonte me nji dhimbje xigluese që mezi e ndiejsha; po e preksha me gjuhë, ajo më therrte. Kah fundi, kur hajsha aq më mundonte, sa tutesha me shti gjâ në gojë. Nevojitet vetëm me e ndrydhë pak mâ fort me gjuhë, ose me e kapë me dorë. Por, jo kurrsesi! Mâ mirë me humbë kryet!

Derisa at dhamb e ndiejsha vetëm unë, durohej diqysh. Por, së shpejti ndëgjoi për këtê tanë shtëpija. Dukej se të gjithë e kishin në gojë të veta dhe, thuese, i pengonte mâ tepër ata, se mue.

— Kallxoje dhambin! — më tha baba.

— Jo!

— Ndrydhe vetëm me gjuhë dhe ai do të bjerë, — më këshilllonte halla.

— Aspak!

Qysh atëherë, dhambin tim nuk e lanë mâ të qetë.

Njiherë, ndërsa nuk isha në dhomë, ata bânë plan kundër dhambit tim.

— E, na dijmë se si mund të nxirret dhambi pa të dhimbtë aspak — më thanë, posa hyna në dhomë.

Unë nuk përfilla as kurrgjâ tjetër, përveç fjalët „pa të dhimbtë aspak" që i pëlqejshin veshit tim.

— Po si? — pyeta.

— Kështu, — thanë — nji skâj të pênit ta lidhim për dhamb e tjetrin për kambëz të karrigës. Ulu kështu dhe dhambi do të dali.

— Vetë do të dali?

— Ta merr mendja, vetë — më thanë. — Madje, posa të njehish deri në dhetë.

Sikur të kisha shique mâ me vemendje fytyrat e tyne, ndoshta do të kisha vërejtë se si buzëqeshin nga pak. E kështu nuk parandiejsha asgjâ të keqe. Ai propozim m'u duk i përshtatshëm, sepse dhambi njimend më kishte lodhë — mâ.

— A don a jo? — më pyeti nana tue buzëqeshë me dashuni.

I besova kësaj që nuk më kishte mashtrue asnjiherë.

— Nëqoftëse njimend nuk do të më dhambi aspak?!

— Paj, nuk ke as me e ndie dhambin — më bindshin të gjithë.

Krejt këto më dukeshin disi të çuditshme, të pamundshme, por prapseprap u besova. Madje, besojsha se ka lugetën dhe dhampira pa i pá kurr me sy.

Kërkuen nji pê të fortë dhe e lidhën për dhamb me aq kujdes sa nuk më dhimbi aspak.

— Ulu! — m'urdhnuen.

U ula. Skâjin tjetër të pênit e lidhën për kambëz të karrigës, por me nji largsi aq të vogël, saqë më duhej, i ulun ashtu, me i mbajtë duert në gjûj e kryet me qitë shum përpara. Vithet më kishin dalë llumuç mbrapa.

— A po të dhemb? — më pyetën.

Luejta kryet. Me folë nuk mujsha, sepse gojën e kisha çelë hap' e krah.

— Tash do të dali, tash... Njih deri në dhetë!

Mbylla syt dhe njeha me mend: nji, dy, tre... tue pritë se kur do të ndodhi ajo mrekulli. Por, atëherë ngjau diçka e tmershme. Në vithet e mija, të cilat i kisha qitë pa kurrfarë kujdesi llumuç mbrapa drejt shkambave trekambsha, ndieva nji dhimbje të fortë. As sot nuk dij se dora e cilit ishte që më theri. Nuk dij se cila bizë këpuctari ishte aq e mprehtë. Atëherë nuk m'interesoi kjo gjâ. Çela syt, prâjta së njehunit, brofa hovshëm përpjetë si kali, ai nisa piskamës dhe u kapa për vendin që më dhimbte. Njikohsisht shiqojsha fytyrat që qeshshin.

Ia nisa edhe vajit. Pak prej dhimbjes e mâ shum prej shpotis me mue.

— Çka po pisket? — më bërtitën. — Paj dhambi nuk të ka dhimbë aspak.

Qe, tash, edhe dhambi! Preka me gjuhë, por nuk e ndiejsha. Shtina gishtin në gojë kur, qe — bira. Mirëpo, gishti u bâ me gjak.

Prej gjakut jam tutë gjithmonë. Kur u preva njiherë me brisk, qava me tanë zanin që kisha. „Lidhnjani shpejt at plagë, që të mos i dali shpirti". — talleshin me mue n'ato rasa. Mbasi pashë gjakun, e harrova edhe therjen e bizës dhe e shtërngova mâ mirë gojën. Huu-u-u!

Atëherë m'u afrue nana, së cilës iu dhimbta. Ma tregoi dhambin që, si gjaksuer, luhatej skaj kambzës së karrigës.

— Qe dhambi, që të duel. Tashmâ nuk e ke.

E shiqova. Kjo punë ishte njimend e çuditshme. Me nxjerrë dhambin e mos me ndie gjâ. Kjo, mâ në fund, m'u duk gjâ e bukur dhe qesharake, saqë harrova si bizën, ashtu edhe gjakun. Fytyra m'u çel dhe qesha me lot në sy. Kështu qeshëm të gjithë së bashku.

Por, prap. mâ vonë nuk lejojsha mâ, që të ma nxjerrin n'at mënyrë dhambin.

E, thoni tash, a ishte edhe në ndonji shtëpi tjetër aq bukur dhe argtuese, sikurse te na!

DARDHAT E MBRAME

Shtëpija jonë ndodhet në kodër dhe pjesa e tretë e saj hyn në dhé. Sadoqë të jesh i vogël, nga ana e saj e epërme mundesh me e prekë me krye pullazin e saj të mbuluem me kashtë. Mbrapa shtëpis qëndronte nji dardhë që, tashmâ nuk egziston. E quejshim dardha e „grunit". Këtë emën ndoshta e ka marrë për shkak se fryti i saj piqej në nji kohë me grunin, ose ndoshta pse ai fryt kishte nji ngjyrë të bukur të verdhë, gruni.

Trungu i saj u përballoi kushedi se sa stuhive; maja e mesme qe thye qush kur bájsha fustan. Megjithkëtë kjo gëzonte njisoj respektin tonë, sepse jepte fryt për çdo vjet. Kokrrat e saja ishin aq të shijshme, sa nuk kishte mâ të mira në pemishten tonë. Nuk guxojsha me i ndukë kurdo që më mirrte malli për to. Por, nëqoftëse i shkonte përdore njanit me i hangër, atëherë i hante edhe tanë familja. Vetëm ato kokrra, që i shkundte natën era, humbshin nëpër xhepat e mij, po u bâ se u çojsha i pari prej gjumit. Mirëpo, kjo punë ngjante mjaft rrallë, sepse, zakonisht, ma tejkalonte gjyshi.

Çdo gjâ ka edhe mbarimin e vet, kështu edhe dardhat e grunta niseshin dhe soseshin për çdo vjet. Nji vere në degë patën mbetë vetëm nja dhetë copë, që

nuk dojshin kurrsesi me u shkëputë prej tyne. Ishin kapë aq fortë për degë sa nuk mujti me i këputë as era. Qëndrojshin në degët mâ të nalta, t'anshme, aq nalt saqë nuk u mbërrijshin as me shtagë. Ndonjani prej këtyne fryteve edhe pikoi mâ në fund. I mblodhi kushdoqë i gjeti i pari. Kishin mbetë, tashmâ, gjithsejt edhe gjashtë.

Qe, bash prej këtuhit fillon tregimi i vërtetë. I ishte pjekë disi mendja gjyshit tim se edhe këto duhet patjetër të shtrohen në tryezë. Çdo herë i shkojshin syt kah ato dhe luente kryet, thuese u kërcnohej. Mandej edhe iu bâ merak.

Nji ditë ra shi. Toka ishte ende e lagësht, degët e lëmueshme, prej gembave bijshin pikat e mëdha t'ujit të shiut, që ishte kapë për gjethe. Gjyshi ishte ulë mbi nji tavolinë këpuctarësh dhe bânte gjalmë. Sa mâ shum që ishte tue e zhvillue lamshin dhe tue e mbështjellë fijen rreth brrylit dhe gishtave, aq mâ thellë mendonte për dardhat. Mâ në fund, e vuni tymnin e gjalmës mbi bankë dhe brofi.

— Merre shportën! — më tha mue.

Unë rrijsha mbi bankë skaj furrës, luejsha kambët dhe mërzitesha. Menjiherë kuptova se çka mendonte gjyshi. Eh, sa ide e mirë! Këceva si dreqi i vogël prej kutís dhe, sa çel'e mshel syt, u gjeta te dera.

— Nuk bân! S'ke me hypë në dardhë, — bëzani gjyshja, që ishte tue ndejtë në qoshe pranë koftorit. Edhe sot çuditem se si mujti ajo me ia qëllue se ku ia kishim mësy na të dyt. — Po rrëxohesh prej saj dhe po e then qafën. Prit sa të fillojë fryma, ajo do të rrëxojë frytet.

Unë e gjyshi u ndalëm sikur të na kishte qitë nji kofë ujë. Mandej gjyshi murmuriti diçka dhe u ul prap në shkambin trekambësh, e unë në bankë. Gjyshi bânte gjalmë, kurse unë rropllojsha gjithnji me kambë.

Gjyshja thoshte cok të vërtetën. Në kohën e vet, gjyshi ishte ushtar dhe i kishte ra kambë gjysës së viseve t'Italis, por nuk e gjeti gjâ. Përkundrazi, nëqoftëse te shtëpija hypte në ndonji pemë a lis, ai patjetër rrëxohej në tokë. Asi fati kishte. Nji herë e pashë edhe unë, si ra prej nji dege të thatë. E, kur ka thye kambën dhe brîjt, unë ende nuk kisha lindë.

Asi fati kishte dhe nuk i gjindej ilaçi... Gjyshja vazhdonte me bâ çorapë, ndërsa gjyshi shprishte gjalmat tashmâ në lik. I lyente me dyll, e mandej endej gjithnji prej derës deri në dritare, ndërsa rrëshina e këpuctarëve gërhitte si maca, kur tjerr. Megjithatê, nuk i kishte harrue dardhat.

Gjyshja nguli krrabën në lamsh dhe shkoi në kuzhinë ku, ajo dhe nana, përgatitshin drekën. Atëherë dardhat e verdha lëkundeshin ngacmueshëm para syve të gjyshit, kahdo që shiqonte. Hoqi gjalmën, e mbështuell rreth gishtit të madh dhe atij tregues në trajtë të tetshit dhe e gjujti në dritare. Më bâni me sy.

— Eja të shkojmë!

U përvodhëm prej dhome si dy daca hajna. Mbërrimë mbrapa shtëpis tue mos na hetue kush. Gjyshi vuni shkallët dhe hypi në dardhë. U ndal dhe shiqonte gojëhapët degët e nalta. Ku do të jenë, athue, ato dardha? Njana tek qenka këtu, tjetra atje. Hypte prej dege në degë, shkundi njanën maje e mandej tjetrën. Mbi krye e shpinë më bijshin pikat e trasha t'ujit. Mbi pullaz prej kashte binte edhe nga nji dardhë që rrokotelej në tokë. Sa bijshin i merrsha e i fshijsha për pantolle, nëse ndonjana ishte përlye, dhe i qitsha në shportë.

— Sa dardha ke? — më pyeti gjyshi prej së nalti.

— Pesë.

— Edhe nji duhet të jetë diku. A po e shef?

U sillsha rreth trungut të dardhës si maca rreth psheshit të nxehtë, me sy të ngulun nalt kah dègët. Ku qenka mshefë edhe dardha e gjashtë? E pamë të dyt përnjiheri. Të dyve na u çel fytyra. Dardha ishte mshefë midis gjethit dhe lëkundej thuese na përqeshte. Prit vetëm edhe pak! Aha!

— Rueju, tash do të bjeri, — më tha gjyshi.

Dardha e gjashtë! Shiqojsha në tokë dhe vëzhgojsha se kur do të bjerë edhe dardha e gjashtë. Diçka shushuriti në maje të dardhës, prej saj u derdh edhe nji morí pika shiu, mandej edhe krisi diçka. Para se mbërrijta me u kthye mbrapa, para kambëve të mija ra nji degë e thatë e mbas saj u përplas për toke edhe diçka e randë. Ishte gjyshi.

U shtri në shpinë. Deshti me u çue, por klithi dhe mbështeti kryet prap në tokë.

Ndërkaq dardha e verdhë dukej midis gjethit tue na vû në shpotí.

Por, kush kishte me mendue tash edhe për at dardhë? Ose për çkado tjetër? E dij, ju do të thoni se, po të kishët qëllue në vendin tim, do të kishit kërkue ndihmë, do të kishit vrapue me lajmue se ngjau kjo fatkeqsi dhe — kush e di se çka kishit bâ! Por, sikur të kishit qenë në lëkurën time, do të kishit veprue, siç veprova edhe unë. E çka, pra? Kurrgjâ. Rrijsha si i magjepsun, gojë e sy hapët dhe as nuk luejsha prej vendit. Në shportë gjindeshin pesë dardha, ndërsa e gjashta qëndronte në degë, e gjyshi i shtrimë përdhé.

Bash n'at çast nana ishte në tavan dhe ndëgjoi përplasjen e vrapoi me pá se çka ngjau. Derisa u mblodhën edhe të tjerët, gjyshi u çue mâ. Shtihej sikur nuk po i dhimbte gjâ. Të gjithë me radhë na pyetshin, por nuk dijshim me u thanë kurrgjâ me mend.

— Qe ku i ke tash dardhat, — i tha gjyshja, tue pá se nuk kishte ngja gjâ. — A nuk të thashë se ke me u rrëxue-a?

Po, ajo i kishte thanë përnjimend. Madje edhe me sa saktsi ia kishte qëllue. Gjyshi mbylli gojën, madje nuk bâni as vërr me tê. Sikur të kishin qëllue dardhat në tryezë dhe gjyshi shëndosh' e mirë, atëherë, kuptohet, çdo gjâ do të kishte qenë në rregull.

— Edhe ti i ke ndihmue, — m'u drejtuen tash mue.

Ta merr mendja se i kisha ndihmue. Mandej, për pak unë u bâna fajtuer për të gjitha. Aq m'i idhtoi kjo punë dardhat sa e lashë shportën në tryezë dhe s'dojsha me dijtë gjâ për to.

Mâ në fund u vërtetue se gjyshi kishte përkye dorën. Gjëmonte posa e lëvizte. Gjyshja nuk murmuriti mâ. E kapluen tash hallet tjera. Çuen me e thirrë Streharin, i cili mirrej vesh në këso punësh, që t'ia bjerë në vend dhe t'ia mbështjelli dorën. Tri dit gjyshi ndejti ratë në shtrat.

— A do të na kishe thirrë, sikur të mos kishte ardhë kurrkush? — më pyetshin gjithnji.

Unë nuk bëzâjsha. Çka mujsha me bâ? Me të vërtetë nuk dijsha se a do ta kisha thirrë ndokend a jo, kur mâ m'u kishte marrë goja prej trishtimit. Këtë gjâ nuk e di as sot.

Di vetëm se dardhën e gjashtë e kishte shkundë fryma. E mora dhe e hangra tinëz. Kur u çue gjyshi dhe hyni në dhomë, ma bâni me sy seriozisht:

— Ani? A ia mbërrijtëm si duhet qëllimit?

Megjithatê, të dyt na, nuk ndukshim mâ dardha të grunta.

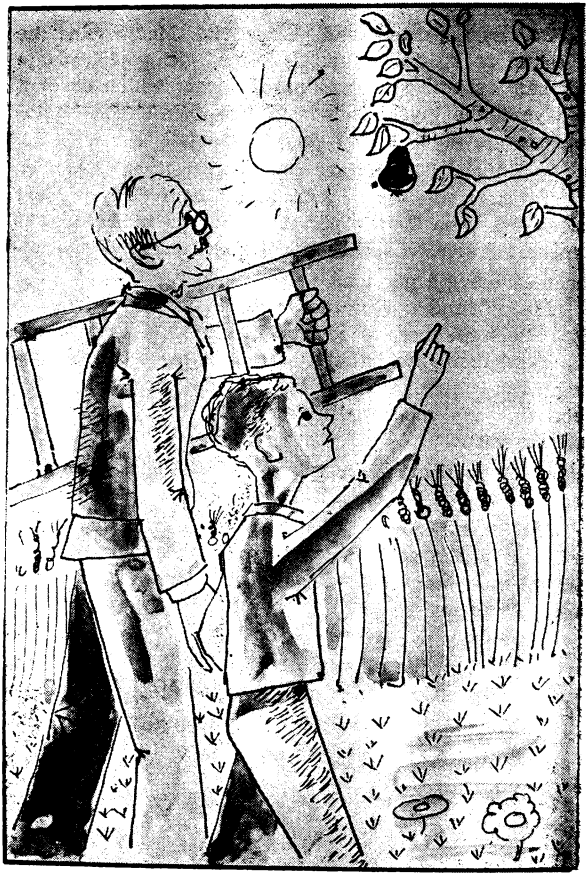

SHPATA E DRUJTË

Gjyshi im kishte qenë tetë vjet ushtar. Sa shum kohë! Paj, s'âsht mahi! I kujtoj me andje ato dit dhe, kur më tregonte, ndëgjojsha gojëhapët për viset e panjoftuna, qytetet e mëdha, botën e huej dhe zakonet e hueja. Por, mâ së shumti më kallxonte për jetën ushtarake dhe gjeneralat.

Këta të fundit mâ tërhiqshin veçanisht vemendjen. Kur i përshkruente gjyshi, më dilshin si të gjalla para syve: pantallonat me shirita të kuq, shpata e shkëlqyeshme dhe e gjatë, dhe pendla në kapelë që vizllon çuditshëm.

Gjeneral! Këtë emën gjyshi e flitte me asi zani, sa tingllonte si zot. Më dukej se ky emën âsht gjâja mâ e naltë që mundet njeriu me e mbërrijtë në jetë. Nuk duhet me u çuditë aspak, që më zgjohej malli për nji shpatë të shkëlqyeshme dhe për kapelë me pendël.

— Do të bâhem gjeneral, — më shpëtoi fjala nji ditë.

— Ti — gjeneral? — tha gjyshi dhe më shiqoi vetëm me nji sy. — Gjenerali në mëngjes duhet patjetër të vishet për pesë minuta. E ty, kur të zgjojnë, nuk mujnë me të pritë kurrsesi derisa të dalish prej plemes.

Natyrisht, gjyshi më qortonte gjithnji, kështu — mâ, e kishte bâ zakon. Kur njiherë thashë se do të bâhem ipeshkv, ishte i mendimit se çdo ipeshkv duhet patjetër të hajë nga shtatë shporta patate në vjet. Kështu tha, sepse e dinte që unë nuk i hajsha me andje patatet, as të zieme pa i qërue, as edhe të gatueme në ndonji mënyrë tjetër. Sikur puna të kishte të bâjë me patate, kisha heqë dorë edhe prej mendimit me u bâ gjeneral. E për me u çue qysh me thirrjen e parë, më dukej punë mâ e lehtë.

Na, fëmijt në familjen tonë, nuk ishim aq të lazdruem, që të flejshim në dyshekë të butë. Posa u rritte ndonjani prej nesh, iu deshte të flente në sanë ose në dushk. As nën tavan nuk kishte vend për të gjithë ne.

Kur shkojsha me fjetë në mbramje, merrsha me vedi nji plaf të vjetër. Ky plaf gjithë ditën e lume qëndronte i shtruem mbi furrë, për me u shkrrye fëmijt mbi tê. Në tavan hypsha tue prekë anash nëpër terr, dhe ndalesha përmbi hambar të mbushun grumbull me dushk shtroje. Plafin e qitsha mbi shpinë. U gjuejsha në terr, şi në humnerë dhe humbsha në dushk, si në valët e detit. Mbetsha i shtrim ashtu si bijsha dhe ku bijsha.

E di unë se ju dëshironi me dijtë a u tutsha në terr. Ta merr mendja se tutesha. Madje edhe sa! Në çdo kand më dukej se iṣhin strukë lugetnit, të zez e leshatukë, me sy që u qitshin gaca të kuqe. Por, rrijsha krejt i zhytun në dushk, e plafi, që bjente mbas meje, më mbulonte gjithkah. Syt i mbyllsha fort që të mos i shifsha lugetnit, nëse do të m'afroheshin. Kështu zgjatte vetëm disa minuta dhe më zente gjumi përnjiherë.

Kur më thirrshin në mëngjes me u çue, më pëlqente të rrij i shtrimë edhe për nji kohë, aq sa u vonojsha të paktën sa për nji gjysë meshe. Mirëpo, tash

ishte puna që të bâhem gjeneral dhe, me të parët që më thirrshin, brofsha në kambë. E shkundsha dushkun, si qeni që shkund ujin, kur del prej prronit. Tashmâ, kur zgjohej gjyshi, unë isha mbi furrë.

— A do të mundem tash me u bâ gjeneral? — pyeta nji ditë.

— Hëm. Do të mundesh diqysh, — tha. Por, edhe në t'ardhmen duhet të çohesh përditë kaq heret. Për çdo ditë.

Më duhet të ju thom në vesh shum ngadalë se, n'at punë time kishte edhe nga pak mashtrim. Në të vërtetë, flejsha i veshun, vetëm këpucët i dathsha. Në mbramje hiqsha vetëm sakon dhe e mbështillsha rreth kreje, që të mos më hynte dushku në gojë. Prandej nuk âsht kurrfarë çudije që u vishsha për mâ pak se pesë minuta. Asnji gjeneral nuk kishte mujtë me u shty kështu me mue.

Ç'prej asaj kohe mendojsha vetëm për titullin tim t'ardhshëm të gjeneralit. Madje përpiqesha me i ushtrue si ushtarë edhe motrat e vllaznit e mij. Por këta ishin tepër të pandëgjueshëm, kështuqë nuk duel gjâ prej asaj pune. Dëshirojsha edhe të kem domosdo, të paktën vetëm edhe nji shpatë, qoftë kjo edhe prej druni.

Adreçejku, bir'i fqiut, miku im i madh, shkonte me mue në shkollë. Ai kishte në shtëpi nji zdrukth e turjelë dhe ma mbaroi nji shpatë druni. Ishte e bukur, prej drunit të bardhë krekze, e shtrembnueme mirë, si shpatë turke. Në dorëz kishte birën. nëpër të cilën mund të përbîhej shiriti me të cilin e lidhsha këtë armë për shokë.

Ma pruni nji ditë, kur ishim tue shkue në shkollë. Edhe sot më kujtohet me gjallni ajo ditë. Ishte midisi i dimnit mâ të ftoftë. Gjithkah ishte borë, që kishte ra deri poshtë në luginë. Deri sa reshte, bora ishte e lagësht, por prej të ftoftit kjo u forcue saqë i përngjante cipës së fortë t'akullit.

Deri në shkollë kishte nji orë të tanë dhe duhej me u ra shpateve. Aso rrugash të bukura deri në shkollë, nuk ka askund në botë. Mbi né ngrihej maja e bjeshkës dhe qielli i kthjelltë, e nën né shtriheshin Lugina e Bashit, xhadja dhe katundet. Sa shum mundsi për lojna gjithfarësh. Rrëshqitshim nëpër akull dhe borë të fortë, gjuheshim me topa bore dhe bâjshim gjithfarë dreqnish.

Por, at ditë nuk më shkonte mendja me luejtë. E lidha shpatën për shoke, ashtuqë ajo më rrihte për anash, si pashën e turkut. Krenohesha dhe kryet e mbajsha drejt, si gjeli, sikurse dojsha me thanë: qe, kqyrni! Nxansat tjerë natyrisht, më kishin zilí. Edhe sot më kujtohet, se si më shiqojshin dhe si nuk çilte kush gojën me thanë gjâ.

Më pëlqente mâ së shumti me marrë shpatën me vedi në klasë, por nuk më dukej gjâ e sigurtë. Mësuesi ynë ishte njimendë bâmirës, por prap nuk kisha guxim t'i dilsha para syve me aso shpate të shtrembët. Në syzën e tavolinës së vet mbante karabinat, arrat, verrlet e drûjta, kafazët për me zanë zogj kangtarë dhe cikrrimet e ndryshme, me të cilat nxansat luejshin gjatë mësimit, e ai ua merrte. Nuk ma kishte andja që shpata ime të shoqnohej me ato gjana. Në nji shpat shum të pjerrun, ku shtrihej pylli prej majës së bjeshkës e deri në rrafsh të luginës pashë në borën e fortë, nën shteg, nji zgavër të vogël. Ndoshta aty asht rritë brêni i vogël, të cilin ende nuk e ka mbulue krejt bora. Aty e mshefa thesarin tim. Sepse — kujt do t'i shkojnë mendja me lypë gjâ atypari? — mendojsha unë.

At ditë, gjatë mësimit, isha i hutuem sa asnjiherë deri atëherë. Kisha gjithnji para sysh shpatën. Çdo gjashtshe ose nândshe, n'orën e aritmetikës, ma kujtonte atê. N'orën e leximit më dukej se u përngjante ger-

mave **b** dhe **p**. Mandej edhe vizorja e mësuesit, me birën e saj në skaj, i përngjante mjaft shpatës sime.

Tue u kthye prej shkolle më zgjatej deri sa mbërrijta n'at vend. Pjesën e fundit të rrugës e kalova gati në vrap. Nuk ishte vështirë me e gjetë at vend! Më dukej se buzëqeshej me bardhësin e vet, tue dashtë me thanë:

— Qe ku jam, i dashtuni im!

Qe ku jam, i dashtuni im! Me fjalë tjera unë nuk ndodhesha mâ n'at vend. Atëherë ngjau diçka e papritun, e tmershme. Posa kapa shpatën me dorë, e mora teposhtzën. A ma kishte marrë anën kryet, apo më rrëshqiti dora e majtë, me të cilën isha mbështetë mbi borë të lëmueshme dhe të ngrime? — nuk di. Brita — e ndoshta as nuk kam mbërrijtë me britë, tash nuk më kujtohet saktsisht. Por, di me plot siguri se shpatën e lëshova prej dore dhe ajo u rrokotel shpatit teposhtë. Mbas asaj rrëshqita edhe unë. Mbas meje strajca ime me libra, tabela dhe kutija plot lapsa guri.

Por, mos qeshni! As unë nuk qesha atëherë, as shokëve të mij nuk u shkonte mendja me qeshë. Qëndrojshin midis rave dhe shiqojshin të shashtrisun prej frige, se si po merr fund puna.

Thashë tashmâ, se shpati n'at vend ishte tepër i pjerrët, në disa vende gati edhe i pingultë, si shkambi. Në të gjitha anët e tij rriteshin ahet e shtrembta, asgjâ tjetër përveç ahut. Bora ndërmjet trungjeve ishte e ngrime, e fortë si guri, e lëmueshme dhe e vizllueshme si pasqyrë. Po u bâ e të ra shtaga n'at teposhtze, ajo nuk ndalej para se të binte në prrue. E ky ishte thellë, nën ne. Prej tij deri te na duhej me ecë përpjetë plot nji gjysë ore.

E, qe, kësaj teposhtze rrokotelej shpata ime, kurse vendin dhe strajcën time me çka kish mbrenda, mâ mirë të mos e përmendi. Si e ndieva vedin n'at rrugë? Kujt

kishte me i ra ndërmend edhe kjo gjâ! Di vetëm që rashë me krye teposhtë, ndërsa kambët tërhiqeshin zhag mbas meje. Përpiqesha me duer të kapesha për diçka, por çdo gjâ ishte e lëmuet, bardhsi e pastër.

U ndala papritmas. Nja njizet apo tridhetë hapa nën rrugë kërcnonte nji cung i madh. Mbas tij bora kishte bâ nji gropë mjaft komode. U rrokotela mu n'at gropë. Rashë me krye në borë të fortë. Mbas meje mbërrijtën edhe kambët dhe u ndala. Mandej rrëshqitën menjiherë në gropë edhe tabela, librat, kutijat dhe, mâ në fund, edhe stracja.

Vetëm shpata ime e re dhe e bukur muer drejtim tjetër. Muer rrugën drejt për në prrue. Lamtumirë, o shpatë! Nuk e pashë mâ. Sikur të kisha rrëshqitë shpatit teposhtë vetëm pak në të djathtë, ose në të majtë, sot, unë, siguristht, nuk do të ju kisha përshkrue këtë ngjarje. N'at rast do t'ishte ndëgjue vetëm: lamtumirë, o France!

Mbasi erdha në vedi, ashtu i trishtuem, u ula dhe më mbërtheu vaji. Po, qava dhe nuk më vjen turp të pohoj. Madje, as nuk ma merr kush për të keq. Njimend, nuk më ngjau ndonji e keqe mâ e zezë, përveçse që u gërvishta pak duerve dhe fytyrës, edhe u ngina rrast frigë. Megjithkëtë, prap isha në pozitë të vështirë. Përpjetë ishte mâ vështirë se teposhtë. I bana dy-tri hapa dhe rrëshqita prap në gropë. Më dukej vehtja si gjinkalla në gotë. As shokët nuk guxojshin me ardhë te unë, me më ndihmue. Rrijshin në rrugë tue buzëqeshë idhshëm, ndërdyzash.

Por, u gjet edhe trimi. Në të vërtetë trimnesha. Tina e fqiut, mâ e moçmja ndër ne, erdh me më nxjerrë. Bâni nji punë, të cilën nuk guxoj me e bâ asnji prej djelmoshave. E kjo punë le të përmendet për nderin e të gjitha nxanseve.

Më rroku për dore, tue i ngulë me rreptsi në borë këpucët e veta të ngjyrueme me thumba dhe, ashtu, më nxuer deri në rrugë. Atëherë filluem të qeshim përnjimend. Në të vërtetë, unë nuk qesha bash me zemër, sepse ende ndiejsha frigën n'eshtna të mij, por prap qeshsha. Për shpatë, atëherë, as nuk më shkonte mâ mendja, thuese ajo nuk ka egzistue kurr. Isha në hall për diçka tjetër. Duert e gërvishtuna i mbajsha në xhepa të pantallonave. Por, ku me e shti tash hundën që mos ta shifshin? Duelën vetëm disa pika gjaku, por plaga ishte mjaft e madhe. Në shtëpi mujsha lehtë me mshefë se çka u bâ me shpatën, sepse nuk dijshin bile as që e kisha. Por, plagët ishin aq të dukshme, saqë ishte e pamundun me i mshefë. Do t'ia qëllojshin menjiherë se më ka ngja diçka.

— Për këtë punë — asnji fjalë mos u thueni të mijve! — u thashë shokëve.

Ta merr mendja, ata premtuen që, asnjani, mos me çelë gojën. Edhe Tina premtoi se nuk do të thotë gjâ.

Kur mbërrina në shtëpi, atëhermâ, për fat ishte terrue. Në shkollë shkojshim mbas dite, e ditt atëherë ishin të shkurta. Mandej edhe u vonuem pak. U përvodha disi në dhomë, vara strajcën për kunjë, hoqa këpucët e laguna dhe zuna nji kand mbi furrë. Nuk venaruen gjâ, por ndoshta iu duka tepër i pafjalë. E zemra më rrihte si ora.

Vetë zoti e din se çka e shtini Tinën të vijë në shtëpin tonë. Tina, ajo që më shpëtoi, rrinte skaj dyerve, tue shique kohëmbaskohe kah unë thuese i kruhej gjuha me thanë diçka. Mandej u nis, por u ndal para shtëpis. Bisedoi diçka me hallën. Nuk i kuptojsha fjalët, por e kisha të qartë se ishte punë trathtije. Këtë fjalë duhet ta them për turpin e vetë t'asaj.

N'at çast shtruen darkën, mbi tryezë. Derisa ishin tue hangër patate, të zieme pa i qërue, më thirri nana.

— Eja e ha darkë!

— Nuk jam aspak untë, — thashë.

Siç e dini mâ, patatet nuk m'i kishte andja. Por, nuk më kaloi ûja vetëm për këṭ shkak. Paj, e dini mâ se ku ishte halli im.

— Qysh të hajë, kur âsht krejt i rraskapitun, — u përgjegj halla.

— Si mori, i rraskapitun? — pyeti baba.

— Ashtu, — tha halla ime tue i frŷ patates së nxehtë. — Ka qenë në luftë. Kishte edhe shpatë, por ajo gati ia preu kryet.

Qe, pra, tash e dini, pse nuk dojsha të merrshin vesh në shtëpi. Nuk drojsha se, mbas gjithë asaj fatkeqsije, do të më dënojshin në shtëpi, edhepse tanë fajet i kisha vetë unë. E dijsha se do të më talleshin dhe se do ta bâjshin nji varg vërejtjesh thumbuese. Këto, nganjiherë, i durojsha mâ vështirë se të rrahmet.

Të gjithë shiqojshin kah unë. Mâ shum se çdo gjâ tjetër dëshirojsha vetëm të qajsha dhe t'iksha. Në Tinën u idhnova me gjithë zemër, edhepse më shpëtoi.

— Eja e ha darkë! — m'urdhnoi baba.

M'u desht patjetër t'i afrohem tryezës. Shuplakat i kisha krejt të kuqe, të larueme, plagë kisha si në hundë, ashtu edhe në mjekërr. Nana u habit, kurse baba më shiqonte disi rreptë. Halla qeshte.

Nuk ka nevojë të iu tregoj se sa shpesh mâ kujtojshin at shpatë.

Pra, sikurse shifni edhe vetë, nuk u bâna gjeneral. Në kohën time, vërtetë, isha ushtar, por shkop mareshali nuk mbajta kurr në rugsagun tim. Mâ mirë âsht ashtu. Sikur t'isha bâ gjeneral, nuk do të kisha argtue me shkrime as vedin as juve.

DHIJA

Në kohën kur ende ladrojsha kambëzdathë livadheve dhe rraheve mbajshim nji lopë e nji dhi. Lopa ishte shum trashalluke, me bri të kthyeme përpara dhe për këtë shkak, na fëmijt i frigoheshim. Mandej, ajo ishte pronë e gjyshit, sikurse që ishte pronë e tij edhe shtëpija dhe çdo gjâ që e rrethonte: pemishta, tri shekë tokë dhe zabeli. Por, dhija ishte e babës, don me thanë „e jona" dhe të gjithë kishim të drejtë në të. Pra, edhe na fëmijt, prej mâ të madhit deri te ai mâ i vogli.

Mbrapa shtëpis sonë gjindej nji grumbull i madh shkambijsh, si nji kodër e tanë gurësh që, qysh moti, thirrej Rub. Nën Rub, për shkamb të moçëm mbështetej kasolla e hambarit. Ishte ngallmue si nji thark derrash, çfarë as nuk kishim dhe, për këtë shkak, e bâmë pojatë dhish.

Në të rrnonte dhija jonë, të cilën e lëshojshim rrallë ndonjiherë të kullosi në Rub. Nuk kishte as vend se ku kullotte e të mos shkelte në tokë të huej. Kullosa e bashksis, ku mund të kullotte lirisht, ishte tepër larg e na, fëmijt, ishim të vocërr për barij.

Kur na u mërzitshin të gjitha lojnat, që dijshim, dhe kur nuk dijshim mâ se çka me bâ, na binte nëpër mend:

— Të shkojmë të shofim dhín!

Mblidhshim degë të njoma dhe shkojshim te pojata e dhís.

Uleshim në bankë, ngjitë me pojatë. Mbi bankë, në murin e kasollës, ishte nji dritare e preme në dërrasë dhe lëshonte dritë drejt në grazhd të dhís.

Dhija, të cilën e mbajshim n'at kohë, në shpinë kishte do lara të murme; rreth syve kishte do njolla të mbyllta, kurse barku i saj kishte nji ngjyrë mâ të çeltë. Për shkak të mjekrrës së saj të gjatë e të hollë deri diku i përngjante torbarit të hajthëm, i cili, për me na ofrue mallin e vet, na vizitonte dy herë në vjet. Por, ajo kishte edhe dy brina të mëdhaj të zez e të lakuem përmbrapa, për shkak të të cilëve nuk guxojshim me iu afrue për së tepri.

Vetëm prej së largu ia ofrojshim gjethin, të cilit së pari i merrte erë e mandej e zgrapconte me andje. Koka e saj e gjatë e me brina e zente krejt dritaren, kur na shiqonte me nji sy dhe me kureshtje. Kur tërhiqte gjethin kah vedi, në grazhd, dalldiseshim prej gëzimit, thuese u bâ kushedi se çka.

— Keze, keze keze! — ashtu e thirrshim.

E ajo as nuk bëzante. Vetëm kur na u mërzitte dhe ia mbyllshim dritaren, atëherë vekrronte:

— Me-e-e-e-e!

Na thirrte, donte ende me hangër, por ne nguteshim me shkue gjetiu.

Në mbramje, para se me ra muzgu, baba çohej shpesh prej shkambit të vet trekambësh dhe m'epte shêj:

— Gjeje kmesën se po shkojmë!

Ngutesha. Dijsha se ku po shkojshim: shtigjeve përpjetë shpatit me pré degë të njoma për të dashtunën tonë me brina.

Gëzohesha veçanisht për këso shetina të mbramjes. Baba, me kmesë në dorë, ecte para meje e unë, me litarë në krah, vrapojsha mbas tij. Përpjetzës për në zabel, brofsha kohëmbaskohe prej frigës kur më kalonte para kambëve të zbathuna ndonji thithëlopë. Në pemishte fluturojshin xixillojat silkur shkëndijat e larme. Ndihej era e sanës së re, në barë ndëgjoheshin karkalecat. Mbas gardheve, bijshin prej degëve frytet e para të krymbta.

U ndalëm skaj nji rreshti drujsh frashni që rriteshin buzë livadhit të fqiut. Baba, gjatë kositjeve ia kishte blé gjethin e tyne me punë të vet.

Derisa baba hypte përpjetë kah maja e drunit, ndëgjohej shushuritja e lehtë e gjetheve. Jehojshin tingujt e kmesës, të cilën baba deri n'at çast e mbante në brez të rryptë. Degët shushuritshin lehtë dhe, njana mbas tjetrës, bijshin në livadh. I merrsha dhe i palojsha në nji grumbull.

Ndërkohë u terrue gati krejtsisht, u shue edhe prarimi i mbramjes, në kodër mb'anë tjetër të rrugë pushon jehona e kumbonave. Nalt në mal kizte dhelpna, hukonte huti. Poshtë në luginë gurgullonte monotonisht prroni.

Degët i lidhëm në dy dengje. Të madhin për babën e të voglin për mue. Muerëm rrugën kah shtëpija si dy karkaleca të mëdhej dhe të gjelbërt... E dashtuna jonë me brina tashmâ kishte mjaft ushqim edhe për dy dit.

Nji herë, dimnit, kur bora e naltë e kishte rrethue shtëpin si zakonisht, na thanë:

— Polli dhija.

Kjo ishte ngjarje e madhe për ne. Të gjithë pyetëm njizanit:

— Vërtet? Sa edha?

— Dy.

--- Po a kanë brina?

E kur kanë pasë edhat brina? Ata kanë vetëm vâthë.

— Uh!

Këtë gjâ duhet ta dijshim. Pyetje e përgjegje të njajtë përsëriteshin vjet për vjet.

Nuk di a ua keni pá ndonjiherë vâthët edhave. Unë ua kam pá. Këta janë dy të dalme tuli, të mveshun me lesh t'imtë që qëndrojnë varun prej qafe nën mjekërr. Në saje të këtyne, të dy edhat ishin edhe mâ të dashtun.

— Kur po shkojmë me i pá edhat?

— Duroni pak! Dhija ende nuk dëshiron me ia pá kush!

Dimnit, kurr nuk shkojshim vetëm në pojatë. Mezi që guxojshim prej bore me dalë as para shtëpis. Kur u nisëm me i pá edhat, baba dhe nana na çuen ravës së ngushtë rreth shtëpis. Sa ngjarje e bukur që ishte, festë e vërtetë.

Edhat rrijshin nën kosh të madh e të përmbysun, me të cilin bájshim dushk. Duhej me i ruejtë që të mos i shkilte dhija. I lëshuem dhe, atëherë, ata u turrën si t' egjër kah e ama e tyne, që të thithshin tamël. Dukeshin shum qesharakë, kur secili qëndronte në të katër kambët, të hapuna e të pasigurta.

Na i shiqojshim me admirim, madje edhe bërtitshim e këcejshim prej gëzimit. Dhija kthente kryet, tue na kqyrë me nji shiqim mosbesimi. Dronte për fëmijt e vet.

— A doni me i shitë? — pyetëm.

— Pale të shofim.

Na dëshirojshim mâ së shumti, sikur edhat të rrijshin gjithmonë te na dhe sikur të mbeteshin përherë ashtu të vegjël dhe të bukur. Mirëpo, edhat thithshin qumsht dhe rriteshin; mâ vonë pësuen të njajtin fat sikur edhe vllaznit e tyne të vjetëve të përparshme.

Njiherë mbërrini tregatri, i ngarkuem me nji kosh të madh dhe kandar. Ndejti pak, fshiu hundën e vet të madhe, kreu musteqet e mëdha. Litte gjithçka e mâ

vonë ia nisi fjalës edhe për edhat dhe çmimin e tyne. Të dy shtâzët e vogla i sollën në dhomë ku, të frigueme, lod ruen nji copë herë nëpër pod të shtruem me dërrasa dhe vekrrojshin.

Kandari, të cilin e varën për hallkë nën trâ, këceu dhe tregoi peshën e tyne të vërtetë.

Tregtari e hapi qesën e madhe mbi tryezë. Në të kishte forinta, kruna, dhetshe e krajcera. Që të mos gabojë, ia njehi babës ngadalë shumën për të cilën ishin marrë vesh. Mandej shiqoi nën vetulla të trasha edhe né dhe secilit i dhuroi nga nji krajcer të zi.

Kështu ishte zakon qysh moti. Me këthough punë, ndoshta, deshti me na ngushllue. Njimend, ka mujtë me vërejtë se si e shiqojshim të piklluem dhe se si, prej ngushtimit, na zihëj fryma. Edhat thirrën t'amën e tyne. A thue kanë ndjellë se ky njeri i huej do t'i çojë diku larg, në botë? Përpak edhe neve na duelën lott. Krajcerët e zez filluen të na i djegin shuplakat menjiherë, kur shtâzët e shkreta i futën në kosh, të cilin e mbuluen me nji thes. Koshi humbi për derë, skaj dritareve, rreth kodrës. Me të u shuen edhe thirrjet e dhimbshme të shtâzëve të vogla ...

Nji vjet, kur në kshnellat dhe Vjetin e ri nuk kishte borë, shitën vetëm nji edh. Edhin e bukur ngjyrëçelët, qimebutë, e mbajtën për shtim. Pojatën e dhís e ndamë me skaje dërrasash gati deri në tavan. Mbrapa këtij zdatku e mbyllën edhin që të mos i afrohej s'amës.

Dhe bash këtij edhi i ngjau nji fatkeqsi. Ishte i ri dhe lodronte si maz. Sikur ta lëshojshin, kishte me u turrë kahdo, me tanë fuqin e vet dhe do t'i thente kambët. Si duket i ishte mbushë mendja se mund të kapërcente zdatkun. Gjuhej pa ia dá dhe njiherë këceu tepër nalt. Jo aq nalt sa ta kalonte zdatkun, por mjaft nalt sa për me i hy dhe me iu zanë kryet ndërmjet dy dërrasave dhe të virrej ashtu. Kjo sugare e jonë me brina bërtitte

thuese thirrte ndokend me e ndihmue. Ajo thirrte nanën time, por kjo prapseprap, mbërrini shum vonë. Ia nxuer kryet prej dërrasave. Edhi ishte ende i nxehtë, por megjithatë i cofët.

Më kujtohet aq gjallë, sikur të kishte ndodhë dje. Edhin nana e solli në dhomë. E vuni në prehën dhe e përkundi si fëmin tue i folë sikur të donte me e ngjallë. Me këtë rast i shkuen faqeve pika të mëdha loti.

Edhe neve na u dhimbt edhi, por kurrsesi sa edhe nanës sonë. Nuk i shkuen lott asaj vetëm për shkak të kësaj fatkeqsije, që i ngjau shtâzës së vogël. Për tê, e cila së bashku me babën tonë, duhej me u kujdesue për t'untit si ishim na, në shtëpin tonë, ku numri rritej gjithnji, edhe ishte njifarë pasunije e vogël. Do t'ishte bâ dhí dhe do të na kishte dhanë qumsht... Na, fëmijt, atëherë nuk e kuptojshim at gjâ. Sot unë e kuptoj.

PASUNIJA E TRASHËGUEME

Ishim nji varg i tanë vllaznish dhe motrash, të vegjlish dhe të mëdhejsh si të zgjidhun. Kohë mbas kohe ndonjani edhe vdiste. Pesë sish po mprehen, në kodër afër Shën Lenartit. Njiherë nji vlla e nji motër vdiqën së bashku për nji ditë, mu të shtunën e Pashkëve. Kësaj dite të shêjtë çdo gjâ në shtëpin tonë shkonte disi mbrapshtë. Njerzit vijshin e shkojshin, ishte në çdo pikëpamje pikllim shum i madh. Na, fëmijt, nuk dijshim ku të zêjshim vend, kudo ishim pengesë. I harruem pastat e vét e Pashkëve.

— Si t'ishin dhandërr e nuse — thojshin grat, tue i shique të dy kufomat e vogla. Mandej i bajtën. Motrën, e cila ishte mâ e madhe, e çuen dy vetë, e vllaun e çoi vetëm nji njeri tue e mbajtë arkivolin e tij në krah.

Në shtëpi mbetëm na, fëmijt — unë, motra ime pak mâ e vogël, vllau i vogël në djep dhe halla. Dhoma ishte krejt e çrregullueme. Në tê mbretnonte nji qetsi e mërzitshme, ndërsa mureve u vinte ende erë qiri. Halla, mbasi i çuen të vdekunit tue i çelë e mshelë syt, mshifte lott dhe rregullonte shtëpin. Unë e motra, të cilët, megjithse posa na kishte kalue lija dhe ishim ende të nximë

në fytyrë, rrijshim mbi furrë tue zgrapcue me dhambë thojt dhe shiqojshim mërzitshëm dikah nëpër dritare.

Mbas nji kohe më shiqoi motra.

— Fotografít, — bëzani ajo.

Fotografít? Po, e kuptova. E mblodha vedin.

Na fëmijt, aq sa ishim, të mëdhej e të vegjël, secili kishim nga njifarë pasunije tonën. Përveç rraqevet — si i quejshim karabinat, — kishim rrotza, kutiza, letra të larme, cikrrime të ndryshme dhe fotografí të të shejtënve. Këto ishin gjana shum të çmueshme për ne, pasuni e vërtetë. Ndonjanën na falshin mâ të moçmit për shërbime të ndryshme. Zotni famullitari të falte fotografi, nëqoftëse i këndojshe rrjedhshëm ndonji lutje perëndis. Poashtu edhe mësuesi, nëqoftëse e shkruejshe detyrën bukur dhe pa njolla e gabime. Kur antarët e familjes shkojshin me vizitue ndonji vend të shêjtë, secilit ia bijshim nga nji fotografi t'atillë. Mjekrroshi françeskan i Malit të Shejtë, afër Gorice, çdo pranvere mblidhte tlyen. Edhe në këto raste na u rritte tuba e fotografive. Por, për këso rastesh, na duhej të laheshim dhe të kreheshim mirë. — „Lavdue qoftë Krishti!" — e përshëndetshim gati njizanit. Kurse, mjekrroshi, shpërndante fotografiza, i epte secilit nga nji. Edhe mâ të voglit, i cili mendonte, ndoshta, se âsht pastë dhe e futte në gojë.

I ruejshim në hoka cikorje në trajtë dollapesh. Ishin të kuqe, të kaltërta ose të gjelbërta, e mbi kapak kishin piktura ngjyrash të larme. Kështu i dallojshim se cila âsht e kujt. Ditve shiu, kur nuk mujshim me dalë në pemishte, shkojshim në dhomën e naltë, nën pullaz ku, bri dritares, qëndronte nji arkë e madhe. Mbi kapak të saj i rradhitshim fotografizat dhe i shiqojshim e krahasojshim, tue u mbështetë me bark për skajet e arkës. Ato pasqyrojshin të shêjtnit dhe shêjtneshat, që mbaj-

shin në duer vegla për mundim, libra dhe degë palmash, shpata dhe shtaga barijsh. E, secili prej tyne kishte oreol në vend të kunorës dhe legjendën. Atëher mâ, tue shique me habi në qiell, diku mbi rê, kishim ndëgjue për ta, për jetën dhe veprat e tyne të çuditshme që kishin bâ, larg jetës në tokë. Kur thelloheshim në mendime për msheftsít e mrekullive që kishin bâ të shêjtnit, na dukej se, edhe tavani ynë me rrokshtaja të vjetra dhe të sosuna, gjindet diku ndërmjet rêve dhe yjve. Nganjiherë ato fotografiza i përdorshim edhe si monetë. Ato ua jepshim edhe si ryshfet spiujve që të mos na tregojshin, poqese kishim bâ ndonji gjâ të ndalueme. Nëqoftëse ndokush prej nesh kishte vdekë, pasunin e tij e ndajshim ndërmjet vedi.

Besoj se motra ka mendue gjithnji për këtë gjâ. Edhe unë mendojsha ashtu, ndoshta kurrgjâ mâ pak se ajo. Më duhet të pohoj patjetër, vetëm se nuk kisha guxim me thanë. Tashmâ shiqova kah halla.

— A guxojmë t'i ndajmë fotografizat? — belbzova me mërzi, nëpër hundë.

— Lutjuni zotit! — tha halla.

Ulëm kryet dhe mbyllëm gojën. Ta merr mendja se nuk luteshim. As halla nuk ka mendue përnjimend ashtu. Ishim mërzitë pa masë. Me zgrapcue thoj, nuk âsht punë aq argtuese, sidomos kur zgjat shum kohë. Mbas nji kohe shiquem njani tjetrin. Motra ma qiti gjuhën. Për me ia kthye, ia pickova kambën aq sa piskati.

— Qetsi! — tha halla. — Çka i bâne ashtu?

Ta merr mendja, kurrgjâ nuk i bana. Ajo bërtiti për mahi.

— Mirë, ndani, pra, fotografít dhe qetsohuni.

Tashmâ nuk i dhimbte gjâ motrës. Lott, n'i paçin dalë fare, iu terën sa çel'e mshel syt. Më shiqoi dhe i qeshi fytyra.

Nuk kishte nevojë të na thonte dy herë. Vrapova kah mansarda. Në nji qoshe qëndronte nji dollap i vogël dhe i kuq, plot libra Mohori*). Në lëpizën e naltë gjindeshin librat e lutjeve, pranë tyne ishin kutijat me fotografiza. Vllau i ndjerë as nuk i kishte rrokë në duer, ishte shum i vogël. Kutija e motrës ishte e kaltërt, ngjyrë qielli. Në të ishte e vizatueme me ngjyra shum të çelta nji vajzë e vogël me kapelë të gjanë kashte dhe lule të kapuna për shirit të saj të verdhë, ndërsa në duer mbante shportën plot qershija. Thuese po e shof edhe sot.

I shkunda fotografizat mbi furrë, i qita thuese me qëllim që të shkapërderdhen. Si unë, ashtu edhe motra, u shtrimë barkas dhe i renditëm. Ndamja e tyne bâhej pa shamatë. Nji mue, nji asaj. Kështu u krye shpejt. Pranoj se mâ të mirat më ranë mue. Mbeti vetëm edhe nji, e cila nuk mund të ndahej.

— Kjo do të jetë e imja! — u turrëm me e marrë që të dyt në nji kohë.

Isha mâ i fortë dhe ngadhnjeva, fotografiza më mbeti mue. Motra u ul, mblodhi fotografizat prej fustanit dhe më shiqoi mrrolshëm, me shkëlqim t'idhnueshëm të syve. Mandej nguli shiqimin në kuti, e cila ishte para meje. Dojsha me e marrë tinzisht për vedi, por, dora e saj e kapi menjiherë, e shtërngoi me tanë fuqin për gjoksi.

— Mirë, kutija, pra, do të jetë e imja! — briti ajo.

— Kutija âsht e imja, — këceva unë. — Qe, mâ mirë merre fotografín!

Ajo tashmâ nuk çante krye për fotografizë. Donte kutin. Nuk bânte zâ, por iu mërdhez tanë fytyra. U mbë-

*) *Shoqnija e Mohorit — shtëpija botuese, themelue me 1852 që boton, kryesisht libra për popull. Punon edhe sot (vërejtje e përk.)*

shtet për muri dhe shtërngonte pasunin e vet me aq vendosmeni, sa mâ parë do të kishte lejue me e ndrydhë si minin, se ta lëshonte prej dore at pasuni. U përpoqa gjithsesi, por kot. U idhnova — për shkak të gjithë asaj kokëfortsije! Shtërngova grushtin dhe i rashë. Ajo ia nisi vajit. Edhe unë qava, por jo prej pikllimit, por prej harbimit.

Halla u duk në derë dhe e shiqoi.

— Mirë, mirë, — tha. — Do t'ia kallxoj të gjitha babës.

Babës? Ky emën na detyroi të mendojmë. Lott na u terën e na u strukëm secili n'anën e vet mbi furrë. As nuk luejtëm vendit deri sa ia mbërrini baba. Ende ishim të përvajshëm.

Edhe syt e babës ishin të përlotun, ndërsa fytyra e tij kishte pamje të pikllueshme. Qëndronte i humbun në derë dhe na kqyrte me nji shiqim plot dashuni. Besoj se n'at rast mendonte: Më keni mbetë vetëm ju dy. — Ose, ia prente mendja se ishim të piklluem, mbasi pak përpara, na kishin vorrue vllaun e motrën.

Së shpejti e muer vesh të vërtetën. Halla nuk i kishte tregue asgjâ, por motra u çue dhe iu ankue për kutín dhe grushtin. Mu atëherë ndërhyni edhe halla. Ajo i tregoi se jemi rrafë për shkak të fotografive. Çela gojën t'arsyetohem, por, kur shiqova babën, zani m'u shterë qysh në fyt. Ai qëndronte midis dhomës, balli i ishte mrrolë, na shiqonte me pikllim të madh dhe qortim.

— Turp! — tha.

Kaq dhe asgjâ tjetër. Nji fjalë, nji grusht i randë. Prej syve të tij lexova aq, sa rrallë ndonjiherë, mâ vonë, gjatë jetës. Na vdiqën motra e vllau, e na të dy mezi pritëm që me i çue në vorr dhe, qysh menjiherë, u përlamë rreth pasunis së tyne. Nuk qamë për ta, qamë për nji kutí të shprazët, të pavleftë. Turp, tri herë turp!

Baba ecte dhomës i dërmuem dhe i pïklluem, ndërsa hapat i ushtojshin:

— Marrohi pak! Dy fëmij të mirë m'i shtinë në dhé, e dy të këqij më mbetën gjallë.

Isha ende i vogël, por e kuptova. Më vinte keq, randë më vinte, më vinte turp. Jo vetëm mue, por edhe motrës. Madje edhe ajo kuptonte diçka. Shiqoi disa minuta pa bëzâ, mandej hodhi kutín kah unë.

— Qe ku e ke — tha.

— Nuk e due, — thashë tue pëshpëritë dhe shtyna kutín prej vedit.

Kutija, ashtu e kaltërt me pikturë të larme, qëndroi midis furre. Ishte vetëm, si vorri i freskët afër Shën Lenartit, në të cilin ishin shtri dy kufoma. Kurrnjani nuk e deshti mâ. Nuk dij as se ç'u bâ me tê.

Edhe sot më neverit çdo pasuni e trashëgueme.

ZEMRA E PLAGUEME

Prej të gjitha kujtimeve të mija, ky âsht ai mâ i idhti. Poqese, më shkon mendja kah ato çaste ndiej edhe sot nji dhimbje të vogël, por që më djeg në zemër.

Halla ime ishte e re. Ende më kujtohen vjetët, kur shkonte në shkollë dhe kur luente me mue. Kur u rrit pak, shkoi në Zhuzhemberg të Dolenskës për t'u bâ rrogtare. N'at kohë ai vend na dukej shum larg, sepse atëherë nuk ishte hekurudha e Baçës[1]). Sa më dukej mue, ai vend ishte jashtzakonisht i largët, diku në skaj të botës.

E lajmuen njiherë gjyshin se në postë e pritte nji paqetë që i kishte dërgue halla. Shtëpis sonë i vijshin kohëmbaskohe edhe letra, festave mbërrijshin nga disa kartolina me dëshirà të mira prej kushërijve, kurse çdo javë na vijshin gazetat, për të cilat ishim parapague. Prandej, paqeta e hallës ishte ngjarje e madhe për gjithë antarët e familjes.

Për at paqetë baba bâni rrugë dy orë larg. Gjatë kësaj kohe na, në shtëpi, kaluem disa orë tue pritë me padurim. Mâ në fund, paqeta mbërrini në shtëpi.

---

[1]) *Baçë — prrue, i cili derdhet në Soçë e pranë të cilit kalon pjesërisht hekurudha Jasenicë — Goricë, ndertue në vjetin 1906 — 1907 (Shenim i perkth.)*

Nuk ishte e madhe. Sikur t'ishte shti nji rikë e pjekun në nji strajcë. As e bukur nuk ishte. Mâ parë dukej e shëmtuet. Në të halla kishte qepë nji leckë të bardhë ku e kishte shkrue adresën.

Shiqojshim me kureshtje dhe afsh gërshanët e babës, të cilat i pritshin pêjt. Bezi i murmë u hap si gojë e unët dhe, mâ në fund, mbështjellsja u çpalue. Sendet i derdhi mbi tavolinë, ato ishin të mbështjelluna pjesërisht edhe me nga nji letër të veçantë. Në grumbull u gjet edhe letra.

Askush nuk i preki dhuratat. Së pari duhej me u lexue letra. Gjyshi e lexoi me zâ, ashtu që e ndëgjuem të gjithë. Halla kishte marrë rrogën e parë. Kjo gjâ e kishte gëzue aq shum, sa kishte blé nga nji send për me dërgue edhe në shtëpi, që edhe na të merrshim pjesë në lumnin e saj.

Gjyshi muer nji kuletë të re. E vjetra i dukej si me e pasë brejtë mijt. Gjyshja muer nji shami të zezë, të stolisun skajeve me lule të kuqe të mbyllët të ndërthuruna me gjethe të gjelbërta. Baba im... jo, nuk më kujtohet mâ se çka i kishte dërgue babës tim. Unë mora nji harmonikë goje, për të cilën më lakmuen të gjithë. Kështu, secilit prej nesh, i ra me marrë nga diçka. Madje edhe mâ të voglit përqyrran, i cili mezi mbante në duer shkopin, i ra me marrë nji kal të vogël prej sheqeri.

Gjyshja, me gishtat e vet të hollë, të gjatë, i çpalonte sendet nji nga nji. Çdo send admiruem me zâ. Sendet shkojshin dorë m'dorë. Ai, kujt i takonte, e merrte mâ i mbrami.

Nana ime qëndronte skaj tavolinës. E gëzueshme, me fytyrë solemne, plot zjarr në sy, ndëgjonte leximin e letërs. Por, mbasi u lexue letra deri në fund, u shue

shkëlqimi i syve të saj, fytyra iu mrrol me dhimbje. Ishte kthye dhe ulë pranë furrës. Askush nuk e vërejti këtë gjâ, aq na kishin pushtue dhuratat. Vetëm unë, kur më ra në duer harmonika, e lypa me sy:

— Shife, nanë! — thashë.

Në fëminin time nuk kishte gjâ të gëzueshme dhe të dhimbshme që nuk ia tregojsha mâ së pari nanës. Por, tash ajo nuk tha gjâ, as nuk buzëqeshi. E shiqojsha pajada me çudi dhe habi. Athue, çka ka? Pse e ka lëshue kryet mbi duer dhe pse po na shiqon me aq pikllim?

Ndieva njifarë idhnimi, por atëherë nuk mbërrijta të mendojsha mâ për këtë gjâ. Më kishte dehë lumnija që mora harmonikën. Besa, as nuk do ta kisha kuptue... Por, sot, kur e kujtoj at gjâ pys vetvedin: çka ngjau atëherë në shpirtin e saj? Në letër — as nuk u përmend. A thue prej harrese? Nuk dij. Për babën dhe neve, fëmijt, ishte grue e nanë, e për të tjerët e hueja në shtëpi. Na, fëmijt, atëherë nuk i kuptojshim ato gjana, tash po e shof. Edhe mâ i vogli fitoi dhuratë, ndërsa ajo u shty, u përbuz dhe u poshtnue. Rrinte pranë furrës, e vetmueme me dhimbjen e vet të lehtë.

Mâ në fund, edhe baba u kthye kah ajo. Sigurisht vetëm atëherë verejti, se nuk ishte mâ pranë tavolinës. E kuptoi, sa çel'e mshel' syt, mullanin që i ishte mbledhë në fytyrë dhe në sy të përlotshëm. Po më duket se po e shof edhe sot, se si u vrâ dhe u habit pak. Ndër ato sende, që i kishte dërgue halla, pat edhe asosh që nuk i ranë kurrkujt. I mbetën gjyshit dhe gjyshes. Ndër ato, baba verejti fotografín e Shën Katarinës së Sijenskës.

— Shif, — tha. — Kjo âsht për ty. Shejtnesha emnin e së cilës e ke, Katarina e Sijenskës. A nuk âsht e bukur?

Zani i dridhej prej butsis dhe dashunis. Nana u përpoq me ndërrue fytyrën, por nuk mujti edhe të buzëqeshi.

— Qenka e bukur, — tha me mundim, tue e shique me sy të përlotshëm. — Të falem nderit!

Ishte tepër vonë. Ajo nuk ishte mâ fëmi. E dinte se ajo fotografi nuk ishte caktue për tê. Jam i bindun se babës ia dinte nji qind herë për nderë, por zemra i ishte plague njiherë. Ato plagë nuk shërohen shpejt. Shum shpesh edhe kurrmâ. I goditun, baba u këthye pranë tavolinës. Nanës atëherë i rrodhën lott faqeve. Vaji nuk ia dërmoi fytyrën, por lott që i derdheshin prej syve, nuk mujti me i ndalë.

Ma prente mendja se u bâ diçka. Prandej nji dhimbje tinzake ma kaploi zemrën. Në të vërtetë, nuk dijsha si ta ndihmoj nanën. As vedin, as atê.

Hypa mbi furrë, u ula mâ larg asaj. Nuk guxojsha me iu afrue. Çka mujsha me i thanë? Dhimbja e saj e madhe, dhimbja e krijesës së randueme dhe të poshtnueme, dhimbja që as vetë nuk e kuptojsha, dridhej në nji mënyrë të msheftë edhe në mbrendín time. Kurrsesi nuk u bânte me qá tashmâ, kur kisha harmonikën! Çka do të thonë të tjerët? Çela syt dhe gojën. Kështu disi, mujta me e mbajtë vajin. Por, prapseprap, prej synit më duel pika e lotit. Vuna harmonikën në gojë. Por, edhe kjo qëlloi si fyelli magjik: nuk këndoi, por qau.

TRISHTILI

A dini ju se çfarë zogu âsht trishtili? Asht i vocërr si nji vremç, i mveshun âsht me pendla të verdha dhe të gjelbërta, si me nji plaf të vogël mëndafshi. Rreth qafës dhe në gjoks âsht i errët, sikur të kishte lidhë ndonji pece të zezë. Kështu, disi, kisha lexue për tê edhe nëpër libra. Edhe diçka — në pranverë ai çfaqet i pari nëpër kaçuba: „Cicifuj, cicifuj"!

Çka ju duhet përshkrimi i tij në libër, mâ mirë shiqonie të gjallë në natyrë! Nuk âsht vështirë me e hasë. Por, mos e përshëndetni me guraleca dhe shkopij! Në mos për tjetër gjâ, atëherë për hirë timin, sepse unë i due zogjt. Mirëpo, m'i ka anda vetëm, kur janë në kaçuba dhe degë, nën diell dhe nën qiell. Nuk due kur janë të mbyllun në kafaze. Më dhimben.

Merrni me mend, se si mue dhe juve, kishte me na u dukë, sikur të na mbyllte ndokush në kafaz. Tre hapa andej, tre hapa këndej, dhe gjithmonë në nji vend, kurse përjashta âsht lirija dhe dielli. Do të ju ishte shue tanë gëzimi, nuk do të kishit lexue mâ tregime të bukura. Edhe unë nuk kisha shkrue mâ. Bash ashtu e ndiejnë vedin edhe zogjt e zanun. Nuk këndojnë mâ, disa madje

as nuk hanë dhe as nuk pijnë. Përkulin me pikllim kryet dhe mâ në fund, cofin.

Të ju thom se si ndodhi me të vërtetë: deri sa isha ende i vogël, kam bâ shum gjana të pamira. Kërkojsha çdo kaçubë, kapesha për degë të nalta, shtijsha hundën në çdo gropë dhe strofull dhelpnash. Kam shkye shum palë pantollona lini, isha gjithmonë i gërvishtun duerve dhe kambëve. Gjejsha shum sende të mshefuna mirë, por kurr nuk kam shkatrrue çardhe zogjsh. Këtë gjâ ma patën ndalue rreptsisht si baba, ashtu edhe nana, si gjyshi ashtu edhe gjyshja. Po të kisha bâ edhe aso punësh, do të m'i kishin zbutë mirë vithet dhe zhgulë veshët. Do t'ia qëlloni me siguri se si bâhen këto punë.

Prapseprap, në pemishten tonë kishte gjithfarë zogjsh. Sa tundje e madhe që ishte për mu dhe dacin tonë! Nëqoftëse daci zente ndonji mi, gjyshja e lëvdonte para të gjithëve dhe e shpërblente me nga nji garuzhdë qumsht. Po të kishte guxim me sjellë ndonji zog, fitonte dajakun. Shum herë kam pá se si iu dridhshin musteqet prej lakmimit, kur vërente zogun në barë ose në ndonji degë t'ulët. Por, e frenonte vedin. Daci i cili dinte nga përvoja, i tutej thuprës aq sa edhe unë.

Njiherë më ra ta mbajë në dorë zogun e gjallë.

Kjo ngjau n'at vjet, kur te na ishte të ftoftë i madh. Rreth shtëpis kishte ra borë e madhe, veri frynte dhe fishkllonte, çdo gjâ kërcitte prej së ftofti. As hundën nuk guxojsha ta qes përjashta, e jo mâ të shkojsha edhe në shkollë. Për xhamat e krahëve të jashtëm të dritareve ishin kapë lule t'akullit. Madje për të gjithat, vetëm edhe për njanën jo. N'at krah dritarje, në nji kand afër tavoline, ku ishte thye nji xham i jashtëm. Nëpër at vend frynte dhe fishkllonte veriu dhe sillte me vedi borën. Sikur ajo dritare, të mos ishte ashtu, nuk kisha mujtë me pá se çka ngjante përjashta.

Njiherë, kurmâ u ngina furrë të ngrohtë, u ula mbi bankë dhe ngula shiqimin në botën e jashtme. Çfarë pamje? Vetëm borë e, asgjâ tjetër përveç bore, e në mes të saj drujt e xhveshun. Degët e gjata lëkundeshin, kërcitshin, lakoheshin dhe përkuleshin. Mendojsha se sa bukur do t'ishte jashtë me sajë me çelik. Do t'kisha fugue si vetima, mâ shpejt se veriu, që fishklonte kodrave dhe çonte rê të tana bore.

Papritmas ra diçka e lehtë në xham. Çka do të jetë? Shiqojsha dhe s'mujsha me u besue syve të mij.

— Zogu! — klitha.

Njimend, nëpër birë, bashkë me frymë, fluturoi nji zog dhe qëndroi krej i shtanguem në vendin, ku nuk e rrokte fryma.

Hapa dritaren. Zogu nuk u frigue, nuk kishte frigë, lejoi qetsisht ta kapi. Mund ta çojsha kudo.

— Trishtili, — tha gjyshja.

Meqenëse isha ende i vogël dhe i pamësuem, atëherë ende nuk e njifsha trishtilin, përveç zanit të tij: cicifuj. Tash, ky gjindet këtu, gati i mërdhimë, mezi që merr frymë, e jo mâ të këndojë. Dijsha se ç'âsht sorra dhe çava, por çdo zog tjetër për mue ishte vetëm zog. Këtë shpezë të vogël, që e kisha në grushtin tim, e shiqojsha me admirim. Qe, ky, pra, qenka trishtili! Ia përkdhela me butsi kryet e vogël.

— Trishtilth-o!

Deshta ta vej mbi furrë.

— Kurrsesi nuk bân mbi furrë — tha gjyshja. — Sa i mençëm qenke. Kjo do të cofi menjiherë prej së nxehtit. Lene në dritare.

E lashë në dritare. Mblidhej për xham tanë i rraskapitun dhe i mërdhimë. I qitëm kokrra hikrre.

Na fëmijt, të gjithë sa ishim, u tubuem rreth tij, krye mbi krye. Nuk kemi admirue kurr ndonji zog kaq s'afërmi.

— Hà, hà! — e bindshim me hangër.

Por trishtili nuk i preku kokrrat.

— Nuk po han, — u ankuem. — Pse nuk po han?

— Po tutet prej jush, — na thanë — lenie vetëm.

Hypëm mbi furrë.

Zogut të vogël iu nxe ngadalë trupi. U afrue pak dhe muer disa kokrra hikrre. U këndell, tashmâ filloi me u frigue dhe habitë dhe nuk do të kishte lejue me e kapë. Kthente kryet andej-këndej dhe shiqonte gjithnji mâ me shqetsim izben. Dukej se pyette, ku kishte tretë kështu.

Ky njiherit, u fërfllue prej dritares në tavolinë dhe prej kësaj në lëpizë mbi derë. E prej lëpize drejt në dritare. I ra me sqep xhamit dhe u përplas për toke, i trulluem.

— Duhet patjetër me e lëshue, se për ndryshe do të cofi, — tha gjyshja.

— A ta çeli dritaren? — pyeta.

— Çile!

Më dhimbej trishtili. Dëshirojsha ta kem të zbutun, në dhomë, të këcente prej kandi në kand dhe të mblidhte kokrra. Por, do të m'u dhimbte edhe mâ shum sikur t'u mbytte me të vërtetë, siç paralajmoi gjyshja.

Para se të zbritsha prej furre dhe t'i afrohesha dritares, që ta çelsha, ngjau që trishtili fluturoi përsëri nëpër dhomë, bâni nji hark dhe prap u përplas për xham. Ai u përplas aq fort saqë ushtoi xhami. U rrëxue si i cofët, por prap u çue. Mezi që merrte frymë, kurse kryet e kishte përkulë. Kishte thye sqepin, prej të cilit i duel nji pikë e vogël gjaku.

— Kuku! — u trishtova.

— A nuk ju thashë? — bëzani gjyshja.

Atëherë gjyshi u çue prej shkambit. Iu afrue dritares dhe e rroki me dorë trishtilin. Nuk kundërshtonte, nuk përpiqej mâ as të fluturojë... I ishte shterë fuqija.

— Le të mos mundohet mâ shum, — tha gjyshi dhe duel prej dhome.

Në dhomë mbretnoi qetsi e madhe. Na, fëmijt, vetëm shiqojshim njani tjetrin, tue na u ndalë edhe fryma.

— Trishtili kurr nuk mësohet me njerzit, — foli gjyshja. — Sa herë kam pá kështu. Ai don me qenë përjashta, sadoqë të jetë keq e vështirë.

Qetsija mbretnoi prap. Gjyshi u kthye në dhomë dhe u ul prap në shkamb, por nuk tha asnji fjalë. Megjithse kisha ende pak mend, dijsha se çka kishte ngja me trishtilin. Ishte gjâ e tepërt për me pyetë. Gjyshi e ka mbytë, që të mos mundohej. Edhe ashtu do të kishte cofë.

Nuk e harrova kurr sqepin e tij të thyem. As shiqimin e tij të dhimbshëm. Madje as at pikë gjaku, që pikoi në dritare... Kjo gjâ m'u ka kujtue gjithmonë, çdoherë ndieva pikllim të vogël në zemër...

Ju ofrue dhoma e gjanë, e ngroftë dhe nji grumbull kokrra hikrre. Do t'i kishte ra mirë te na, por ai mâ shum dëshiroi borën dhe vërin, dimnin dhe ûjën. Përjashta ishte lirija. Nuk deshti me ndejtë midis katër mureve, mâ me dëshirë cofi.

Kur isha i vogël, gjyshi e gjyshja, baba e nana, shkolla e librat më mësuen çdo gjâ që dëshirojsha me dijtë... E trishtili, për të cilin tregova, më mësoi për dashunin ndaj liris.

RRENA

„Kush rren nji herë, atij nuk i besojnë kurr mâ."

„Rrena i ka kambët e shkurta".

„Kush rren, ai edhe vjedh dhe mbaron në litar".

Vetëm mësimet e arta, që i mësojsha kur isha ende i vogël, më largojshin prej rrenës dhe me mësojshin ta adhuroj të vërtetën.

Mâ të moçmit e kishin mâ lehtë. Atyne nuk u kër. cnohej kurr dënimi. Mirëpo, ndryshe ishte puna ime. Nëqoftëse kisha thanë të vërtetën e saktë se kam bâ këtose at dreqní, më qortojshin dhe më rrihshin.

Nëse kisha thye ndonji enë, fajin ia lejsha macës. Për këtgjâ macën nuk e rrifshin. Më dilte mâ keq nëqoftëse fajin tim ia ngarkojsha ndonjanit prej vllazënve e motrave, të cilët ende nuk dijshin me u mbrojtë. Pranoj, ajo punë ishte e keqe, edhe sot po më vjen turp Por, e keqja më kthehej me të keq.

Mirëpo, njiherë, nuk deshta të rrêjë, por prap duel se rrêjta. Bje fjala, kisha pá lepurin e kur mbërrijsha në shtëpi bâheshin dy, në mos edhe tre dhe të gjithë atëherëmâ kishin vesh jashtëzakonisht të mëdhej. I besojsha edhe vetvehtes se ishte bash ashtu. Por nuk ndihmonte kurrgjâ kur kisha asi sysh.

Njiherë më thanë të shkoj në Llazin e Madh, të mbledh dardha.

Me mbledhë dardha! Nuk pat nevojë të më thuhej dy herë. Me mbledhë pemë — ishte punë kryesore për mue dhe, në njifarë dore, edhe nji e drejtë e ime përparsore. Nuk më duhet të ju them se dardhat mâ të shijshme hyjshin në xhepin tim e, mandej, mbarojshin ndër dhambë. Kisha dashtë ta shof at voglush që ka hangër ndonjiherë mâ shum pemë se unë.

Llazi i Madh nuk ishte prona jonë, e mbajshim me qira qysh kur e mbaj mend. Deri në Llaz duhet ecë dhetë minuta. Ndoshta, diçka mâ shum ose mâ pak. Shtrihej në të dy anët e kodrës jo aq të pjerrët. Ishte i rrethuem me therrë të naltë që e kishin kaplue drizat dhe manat. E, gjithkah, rreth e përqark, ishte pyll dhe kaçuba.

Në secilin shpat kishte nga nji arë të vogël. N'anën kah dielli bâheshin patatet e n'anën e hijes rritej jonxhja. Në maje të kodrës, ndërmjet dy arave, shtrihej livadhi e në të ishte mbjellë nji rend pemësh. Të gjitha ishin vetëm dardha që jepshin fryt shum të pasun. Kur piqeshin, çdo natë pikojshin sa me e mbushë gjysën e shportës sime.

N'at rrah kisha qejf me shkue e me bërtitë sa të mujsha. Kjo punë më pëlqente shum, sepse në shtëpi nuk guxojsha me bërtitë. Mandej, aty mujsha me gjuejtë gurë sa të dojsha. — Shshsh — baaam! Fluturonte guri nëpër pyll, përplasej degë më degë, trung më trung dhe binte në tokë i mveshun me myshk.

Nganjiherë gjuejsha edhe në dardhë, aty ku, midis degëve mâ të denduna, mshifej geri. Ai vinte dhe zgraponte dardhat tue kërkue vetëm farët, ndërsa mbeturinat i qitte në tokë. E, prej gurit, ky tutej dhe fugonte degëve mâ të gjata dhe humbte në gjeth, në therrat mâ të shpeshta.

Kur m'u mërzitte gjuejtja me gurë, ecsha skâj therrave, për me gjetë lejthija dhe mana. Nën shkrep, n'anën e diellit, bâheshin dredhzat. Kahdo që sillesha, gjithkund gjejsha tryezë të shtrueme.

At ditë i mblodha dardhat, bërtita sa deshta, gjuejta gurë derisa u ngina dhe, mâ në fund, m'u zhlye goja edhe me mana. Me nji shportë në shpinë, u nisa kah shtëpija.

Pesëdhetë hapa prej rrahut, rridhte prej bucave nji curril, i hollë uji. Uji derdhej në nji knetë të vogël dhe humbte shpejt në zallinë dhe nën gurë. Skâj knetës ishte nji grumbull gurësh, të cilët, thuese aty i ka prû ndonji vigâ me kosh dhe i ka shprazë buzë shtegut. Nuk mbërrijta as deri te uji, kur u mbrapsa përnjiherë.

Mbi grumbullin e gurëve rrezitej nji nepërkë. Nuk mujta me vërtetue se sa e gjatë ishte, mbasi ishte bâ katullaç, por m'u duk shum e madhe. Ngjyra e verdhë dhe zinxhiri i zi mbi kurriz e paraqitshin edhe mâ të tmershëm. Prej gabzherit i zgjatej dhe i dridhej gjuha e çame dyzash.

Frigohesha shum prej këtyne shtâzëve që tërhiqen zhag për toke, madje edhe skrrajave ditve shiu, edhe kakzogzës. Jo vetëm pse verës ecsha gjithmonë dathë, por mbasi besojsha se këto shtâzë lypin fëmij, siç isha unë atëherë, për me i kafshue. Kisha ndëgjue nji prrallë se si njiherë nji gjarpën guri i madh, kishte kap nji njeri të rritun. Nuk âsht kurrfarë çudije që, kur e pashë nepërkën m'u këputën kambët dhe m'u çuen flokët e krés.

Si dukej, as nepërkës nuk i pëlqente afërsija ime. Çoi kryet, u zvillue dhe u fut nën gurë. Disa minuta pashë vetëm bishtin e saj e mandej u zhduk edhe ai.

Tashmâ nuk ishte nepërka, por prap më dukej se ende ishte rrezik të kalojsha atypari. Sikur të bijsha anash për në shtëpi nevojitej, në vend dhetë minutave,

së pakut nji gjysë ore. Vendosa dhe kapërceva shpejt e shpejt kah gurët, tue u ra anash sa ishte e mundun mâ larg. E, kur kalova pjesën mâ të madhe të rrugës, u ktheva dhe vështrova. Mos po më ndjek kund ajo nepërkë? Shtâzëve asodore nuk u besohet. Jo, nuk ishte.

Vetëm atëherë fillova të marr frymë mâ lirisht, m'u kthye guximi. Ngadalsova ecjen. Më dukej se përjetova diçka të madhe, shum të rrezikshme. Njiherit, madje, isha edhe krenar për at ngjarje. Imagjinata ime punonte me gjallni. Sa mâ shum që i afrohesha shtëpis, aq mâ e gjatë, n'imagjinatën time, bâhej nepërka. Madje edhe aq mâ e trashë. Qëndrova, vetëm ndoshta as pesë hapa mâ larg saj, por tash kjo largsi ndërmjet nesh u paksue jashtëzakonisht. Gati që nuk e shkela me kambë. Dhe, gati që s'e kisha ndëgjue si zhingronte zingjiri, që e kishte mbi kurriz.

Në pemishte u hasa me gjyshen.

— Çka je bâ ashtu rreth gojës? — tha ajo, kur më pá. — Je përlye si derr. Pse nuk po fshin gojën?

Njimend! Isha bâ futë prej manave. Nganjiherë zhlyhesha me qëllim, që të më shifshin edhe të tjerët se çka kam hangër. Gojën e fshina me mangë.

Ndieva vedin menjiherë gati edhe t'ofenduem. Gjyshja pá gojën e përlyeme, e nuk i shifte syt e mij që flitshin pa fjalë për atê, që kishin pá. Nuk mujta me durue kurrsesi pa ia thanë:

— Uh çfarë gjarpni pashë! — ia fillova. — Sa i gjaaaatë që ishte dhe kështu...

Atëherë të gjithë gjarpijt m'u dukshin gjarpij guri, megjithse ishte fjala për nepërkën. Fjalët i zgjatsha që ta smadhojsha nepërkën.

Gjyshja më shiqoi gjallnisht:

— Çka tha, sa ishte e gjatë?

— Qekaaaaaaq, — hapa të dy duert dhe gjithnji më dukej shum shkurt.

Por, përnjiherë u tremba. Prej shiqimit të gjyshes gjykova se diçka nuk âsht në rregull. Deshta ta zvogloj gjatsin, por ishte vonë. S'mujsha se si të kthehem prap.

— E sa ishte e trashë, the-e?

— Kaaaq, — thashtë dhe i tregova bylyzykun e dorës. Edhe gjuhën e kishte qekaaaq, të dyfishtë, — prap ia teprova. Lëviza dy gishtat. — Edhe nji zingjir të zi mbi shpinë. Kaq isha larg tij.

— Sa?

— Kaq, — thashë dhe zgjata pakëz largsin, por megjithkëtê kjo nuk ishte mâ e madhe se nji kambë.

— Hëm, — bani gjyshja dhe hyni në shtëpi.

U nisa mbas saj. Më vinte randë pse nuk shprehi kurrfarë habije.

— Ma jep at libër leximi — tha ajo.

Unë u habita. Gjyshja nuk dinte me lexue, por i pëlqente me ndëgjue kur lexonte ndokush. Nuk ka ndodhë ndonjiherë ta lypte librin. Por, prap, hoqa me të shpejtë strajcën prej kujit dhe ia dhashë librin.

Ajo e muer dhe shkoi me tê në dhomën tjetër, ku qepte halla. U ula në bankë, fillova me i lëkundë kambët tue shique babën, i cili përforconte shollën me kunja për këpucë. Ndiejsha qartë se diçka po grumbullohet mbi krye tim. E çka, nuk dijsha. Dij vetëm se n'at çast dëshirojsha mâ së shumti të hiqsha dorë krejtsisht prej nepërkës.

Disa minuta mâ vonë u kthye gjyshja me libër të hapun në duer. E vuni në tavolinë para meje.

— Lexo këtu! — tha dhe tregoi me gisht pjesën. — Lexo me zâ.

Nuk dij se si janë tash librat e leximit, nuk dij a gjindet në to edhe tash ai tekst, të cilin na, nxansat e asaj kohe, e dijshim aq mirë. Titulli nuk më kujtohet mâ. Teksti flet për nji voglush, që kishte rrêjtë se ka pá nji qen të madh, sa nji mëzat, ose diçka të ngjajshme. Se çka, nuk më kujtohet përpiknisht. Edhe për babën e tij, i cili tregonte për urën, në të cilën ai njeri, që kishte rrêjtë at ditë, do ta thente me siguri kambën. Mbasi ishin tue udhtue, u duhej, or'eças, të mbërrijshin te ajo urë.

Atëherë, shum herë e kishim lexue me zâ at tekst të vogël, prandej edhe gjyshja e dinte shum mirë. E lexova përsëri, tue m'u dridhë ngapak zani. Aq u trullova, saqë nuk kuptova menjiherë se, si thuhet, ku ishte halli. Por, kur mbërrijta deri aty, ku i ati i tregonte për urën e çuditshme, e cila ua then kambën fëmijve rrenacakë, ma preu mendja pak. E, kur qeni zvoglohej gjithnji e mâ shum dhe si menjiherë, para urës, u bâ qeni krejtsisht i zakonshëm, puna m'u bâ krejt e qartë.

Mbarova leximin, e mbylla dhe e shtyna librin prej vedit. Mezi guxojsha ta kqyri gjyshen. E ajo as që e çoi kryet. Si gjithmonë, edhe kësaj here, me sy të mbyllun përgjysë, thurte me të shpejtë.

— A i kuptove të gjithat? — më pyeti.

— I kuptova, — thashë

— Nuk më duket se i ke kuptue. Qe disa herë e ke lexue, por nuk t'u ka ngulë në tru.

Nuk folsha, por i kafshojsha buzët. Dojsha pa masë të humbsha prej dhome. Baba kqyri me shiqim pyetës së pari mue e mandej edhe gjyshen, dhe prap uli kryet kah këpucët. Gjyshja nuk më tradhtoi.

Ç'prej atëherë nepërka nuk ishte mâ e madhe se ç'ishte në të vërtetë dhe prej asnji lepuri nuk u banë mâ dy ose tre.

UJEMI

Mullini, për të cilin do të ju tregoj, sot nuk egziston mâ. Herën e mbrame, kur kalova atypari, mezi e njofta vendin, ku gjindej ai dikur. Muret gati janë rrafshue me tokë, mbeturinat e tyne tash i mbulojnë lerthi dhe monaferrat. Vija nëpër të cilën vinte uji te ky mullî, âsht mbushë qysh moti. Atje, edhe ashtu ka ndryshue çdo gjâ. Aty, ku përpara kishte kaçuba të denduna lejthijash dhe verri, të kapërthuruna krejtsisht me lerth dhe manaferra, tash shtrihet nji livadh me disa arnena. Rranzës së shpatit kalon rruga e re dhe hekurudha.

Nuk dij a ishte mâ bukur përpara, apo tash. Të paktën unë jam përmallue për ato egërsi dhe mullinin, i cili dridhej dhe rraptonte prej agimit deri në perëndimin e diellit. Uji derdhej tue shkumbue mbi rrotën e madhe prej druni, e cila sillej ngadalë, fshante dhe gjëmonte. Dukej se prej lodhjes nuk mundej me u rrotullue dhe kërkonte ndihmë.

Edhe mullîsi gjindet kaherë në vorr. Quhej Jak. Këtê e njifsha qyshkur vesha për herë të parë pantallone. Ndoshta nuk e mbaj në mend askend aq mirë sa atê. Para syve të mij qëndron gjallë edhe sot. Ishte tepër i

hajthëm, fytyrëngushtë e të përcëllueme, kishte nji mjekërr të bardhë si të dhís. Syt e tij të kaltërt nguleshin butsisht n'atê, me të cilin bisedonte.

Unë shkojsha kambëdathë kur, kohë mbas kohe, bijsha në mullî të tij, me shportë, nji kutull drith. Gjithmonë më pritte me mahina të gëzueshme dhe buzëqeshje. I pëlqente të më ndali ngapak dhe të më tregonte me qinda gjana interesante. Mbas nji kohe u bâmë edhe miq.

Ngjau që, nji kohë, të mos shkoj mâ te ai. Jo për faj timin. Në shtëpi m'urdhnuen njiherë që në t'ardhshmen të çoj drithin vetëm në mullî të fqiut të tij. Ai kishte mullinin mâ poshtë, buzë prronit, nja pesë minuta mâ larg.

Nuk di se për çka, por të shtëpis, e ndërruen mullîsin. Di vetëm se njana mbas tjetrës, Jakut i ngjanë disa fatkeqsi. Ajo mâ e madhja, i ngjau kur iu sëmu dhe i vdiq grueja. Ia la nji tufë fëmij të vegjël. Prej pikllimit dhe dëshprimit, ai dashunoi mjaft shum gotën, kurse mullinin e lente mbas dore. E kur njeriun e braktis fati, ia kthejnë shpinën edhe njerzit.

Nuk më pëlqente kyfarë ndërrimi. Gjithmonë, kur i bijsha shtegut përskâj Jakut, në zemër ndiejsha njifarë shtërngimi. E nëqoftëse shifsha mullîsin para mullinit, më përshkonte friga se do të më hetonte. Më dukej se syt e tij do të më thojshin: — Qe, se si âsht miqsija jote! Çka të kam bâ unë, që të largohesh prej shtëpis sime? Mirë, mirë! — Shtijsha kryet mes supeve dhe ecsha qetsisht dhe futesha ndër kaçuba. Pushojsha vetëm kur shpëtojsha prej horizontit të shiqimit të tij.

Njij vjeshte, kur nett ishin t'errta, si të burgut, prap çova drithë në mullî. Ecsha zemër shlirë shtegut ranuer, mes kaçubave, në të cilat, atëherë, po sa kishin fillue me u dukë gjethet e verdha. Mullini përfundi meje

ishte qetsue, kurrkund njeri i gjallë. Ndoshta mullîsi nuk ka qëllue në shtëpi, mendova. Por, kur mbërrijta deri n'at vend, ku ndahet shtegu, u ndala menjiherë, si i shtanguem. Pashë Jakun. Rrinte në shteg, nën kunorë të njij lejthije dhe çapuritte ranën me nji thupër që e kishte në dorë. Nuk e çoi kryet, por më shiqoi mrrolshëm nën vetulla.

Ai takim, sidomos qëndrimi i mullîsit, më hutuen krejtsisht. M'u shtangën menjiherë kambët, gjuha m'u lidh. Më vinte keq që kisha marrë këtë rrugë. Do të kishte qenë mâ mirë, sikur t'i kisha ra anash. Por, prapseprap, u përmblodha dhe e përshëndeta.

Ma ktheu përshëndetjen, por ende thellonte shiqimin diku në zallinë.

Kalova skâj tij, sikur isha tue shkelë nëpër therra. Nuk e shiqova, por ndieva se nuk e shkëputte shiqimin prej kambëve të mija. Kur pá se si ktheva në drejtim të fqiut, brrofi në kambë.

— Hej ti, ku po e çon? — thirri.

U ndala dhe u ktheva me frigë kah ai.

— Në mullî, — iu përgjegja.

—Ta merr mendja se në mullî, — tha disi me pa-njerzi. — Edhe unë dij se nuk po e çon te farkatari. Kam edhe unë mullî, madje edhe mâ afër. Mendoj se edhe gurët e mullinit tim bluejnë si të tjerëve. A âsht ashtu, a jo?

— Në shtëpi më thanë se...

Nuk më la ta thojsha deri në fund.

— Mbasi të kanë urdhnue ashtu në shtëpi, atëherë vazhdoje rrugën! — Vetëm çoje! Nuk po të ndali.

Mirëpo, unë qëndrova në vend dhe shiqojsha. Kishte ndryshue krejtsisht qyshse e pata pá herën e fundit. Syt i ishin zgurdullue ashpër, fytyra i ishte zbehë, kurse faqet i ishin pezmatue edhe mâ shum se përpara. Gati iu

frigova. Njikohsisht ndieva vedin si fajtuer para tij dhe m'u dhimb. M'u zú fyti disi çuditshëm. Edhe sikur të kisha dashtë me vazhdue rrugën, kambët nuk më luejshin prej vendit, as zemra nuk më kishte lejue.

— Mirë, pra, po e bluej te ju, — belbëzova.

— Jo, jo. Nuk ka nevojë, — tha Jaku tue luejtë kryet. — Vetëm çoje mâ tutje! Nuk due që të qortojnë për këtë gjâ.

Jaku zbriti ngutshëm shtegut. Para se mbërrijta mbas tij, dollapi i madh filloi të sillej. Mullísi nuk priti ta lëshojsha shportën në bankë. Ma muer kutllën prej shpine dhe u ngut ta qesi drithin. Mullini u ngjall menjiherë, thuese u zgjue prej gjumit të magjepsun. Lokali i errët gati si qiler, u mbush zhurmë dhe tronditje.

Deshta t'iki menjiherë.

— Prit, — më tha. — Tash do të jetë gati. Pse të vijsh përsëri nesër!

— Do të më zâjë nata.

— Nata? Ta merr mendja, do të bâhet natë. Çdo ditë ka edhe natën. Por, nuk do të bâhet natë aq shpejt. Shif ku âsht dielli!

Dielli gjindej mû përmbi maje të kodrës përballë nesh. Edhe pak do të perëndojë dhe hija do të bjerë mbi luginë. Do të çohet gjithnji shpatit përpjetë e, mbas gjurmave të saj, do të mbërrijë muzgu, terri do të bâhet gjithnji e mâ i rrastë. Me terr do të çfaqen edhe lugetnit që, në fantazín time, kishte plot. Që, pra — territ dhe lugetënve u tutesha jashtëzakonisht.

Megjithkëtë, nuk pata guxim me kundërshtue mullîsin. Nuk dij se për çka donte të pritsha. Ndoshta, të nesërmen, nuk do të ndodhej në shtëpi. Përpiqej gjithsesi të m'argtonte me ndonji send. Syt tash i vizllojshin si dikur, fytyra i buzëqeshi.

Muer lapsin dhe filloi të vizatojë në një fletore të vjetër fytyra njerzish. Më mësonte se si me nënshkrue me stolí vezake përfundi emnit. Më kallxonte ndodhina shum të bukra që kishin ngja në vende të largta.

Sadoqë më tërhiqshin këto, prap, unë shiqojsha dhe ndëgjojsha me gjysë syni dhe veshi. Nëpër dyer gjysë të hapuna, më shkojshin syt gjithnji kah lugina dhe kodrat.

Kurrnjiherë nuk lëshohej muzgu aq shpejt sa at ditë. Të paktën mue më dukej ashtu. Tashmâ tanë shpatit i ra hija, dielli ndriçonte vetëm majen e kodrës. Ndërkaq guri rraptonte dhe bluente shum ngadalë. Nuk mujsha kurrsesi me pritë mbarimin. Mandej, rrezet e diellit u shuen edhe në maje të kodrës, ndërsa mbi prrue terri bâhej gjithnji e mâ i rrastë. Këtherë edhe zemra m'u shtangue.

— Aiii, bre, u bâ natë! — thashë gati i përvajshëm.

— More, çfarë nate! — tha mullîsi. — E ku po e shef terrin? Qe, u blue, tashmâ.

Qiti millin në shakull, muer ujemin si shpërblim dhe ma shtërngoi dorën.

— Zoti të dhashtë, dhe natën e mirë!

Aq ngrohtsisht nuk ma pat shtërngue kush dorën deri atëherë. N'at shtrëngim dore dhe shiqim të mullîsit kishte diçka, që më preku në zemër.

Mos më pyetni, se si atëherë mbërrijta në shtëpi! Ata që, herdokudo, janë frigue, do të më mirëkuptojnë. E të rritunit, vetëm le të trillojnë se tuta përmbrenda âsht e shprazët, e përjashta s'ka kurrgjâ. Unë e ndieva edhe prej së mbrendshmi edhe prej së jashtmi, më kapte për fyti dhe m'i shkelte thembrat sa s'kisha guxim ta kthejsha as kryet. Mandej edhe rruga ishte tmersisht e shurdhtë, vetëm kaçuba e pyll, kurse terri ishte si në burg. Herë shushuritte diçka në të majtë, herë në të

djathtë, herë përmbi krye tim. Flokët më çoheshin nën kapuç, ngutesha me barrë në shpinë aqsa më dhimbte edhe gjoksi e prej djerse u bâna qull, si pula. Kur mbërrijta, gati pa frymë në dhomë, thuese më ndiqshin ujqit.

Njerzit e shtëpis, të cilët ishin tue ndejtë pranë dritës, më shiquen me habi, ngapak edhe me qortim.

— Çka ke?

— U tuta.

— Prap mirë, që nuk të paska përbî. Po pse u vonove kaq shum? Kush të tha me pritë?

— Jaku nuk më la të vij. Më tha të pres.

— E kush, pra, të tha me e çue drithin në mullî të Jakut?

— Paj, e takova e ai më tha ta la në mullî të tij. Edhe, qe, e çova.

U mrrola, sepse nuk ma merrte mendja se do të më lëvdojshin.

baba shiqoi njiherë nanën, mandej gjyshen që ishte strukë skâj furrës dhe thurte çorapë. Të gjithë heshtën, për nji kohë.

— Ka qenë halli i ujemit, — foli mâ në fund gjyshja. — Shtëpija me nji tufë fëmij, e ndoshta nuk ka pasë asnji thërmi mielli. Ja bekoftë perëndija!

Nuk më qortuen, por as nuk më lëvduen. Mirëpo, dukej se u erdh mirë që bana at punë. Për hirë të nji ujemi dhe nji tufe fëmijsh në shtëpi.

A e kuptoni edhe ju këtë gjâ?

CIKANA

Kështu ndodhi at vjet, kur u sëmunë gjithë fëmijt e fqiut. U sëmu edhe voglushja e hajthme, Katrica, ajo mâ e vogla, që atëherë ruente bagti. Që të mos i mbetej gjâja mbyllun, fqiu, ato dit e javë, më goditi t'i bâhem bari.

Deri atëherë gjanë e ruejsha rrallë. Dëshirojsha me iu bashkue barijve tjerë në kullosën e bashkis, mû për shkak të shoqnis së lazdrueme, dhe për shkak të lojës. Se, për gjân nuk çajsha kryet. Jetën e barijve e njifsha vetëm nga ana e saj e ndriçme, nga ana e gazmueshme.

Gjâja kullot — mendojsha unë atëherë — e ti bân çka të pëlqejë, çka të ka anda. Ndez zjarm, pjek patate ose gështenja, kërcen shkopij, hudh gurë, kërkon strofuj kitrash, zen peshq në prrue, nduk arra e lejthija dhe mbledh dredhza. Bota të çilet hap'e krah, të duket si tryezë e shtrueme me bollëk, tue t'u ofrue vetë. Kur mërzitesh, shtrihesh kokërr shpine dhe shiqon rêt. Të duken si anije që nguten kush e din se kah, ose dhen që kullosin në qiellin e kaltërt. Nalt, diku shum nalt. fluturon shqypja dhe përnjiherë fluturon si mendimet e mira. E kur ngihesh kësosh, mbyll syt, mendon për të nesërmen ose të mbasnesërmen se çfarë të mirash. athue, do të sjellin. E ti, vetëm që, kohë mbas kohe,

shiqon pak gjanë e në rastë nevoje edhe e kthen e mandej shtie durt në xhepa, fishkullon ose ia krisë kangës, sa të dojë zemra.

Ato dit, nuk më shkonte mendja për lojë. Isha tepër larg barijve tjerë, tepër i vetmuem. Të jesh vetëm — sa mërzi! Por, çka të bâjsha?

Përveç nji cope buke e dardhave, në strajcë lëkure çdo mëngjes shtrijsha edhe librin „Nën bli" të Stritarit. Ai, bashkë me „Robinsonin" për shkak të vizatimeve. atëherë aq të rralla, ishte për shum vjet teksti im mâ i dashtun.

Gjâs i graha nja nji gjysë ore larg, në grykë me prrue ndërmjet shpateve të pjerrta dhe të mveshuna në pyll. Ky pyll u përngjante pyjeve në prralla. Ahet e shtrembta, verrat, lejthijat dhe lerthi, të gjitha këto të ndërthuruna pa rregull ndërmjet vedi. Toka e lagësht me tuba të mëdha fieri të thjeshtë, ungjet mbi të cilat, nën myshk, mshifej fieri i ambël.Vende-vende. ku, ndërmjet drujve dhe kaçubave përvidhej dielli, kishte edhe rudina të gjelbërta me bar të langshëm.

Lopët kullotshin, ndërsa unë rrijsha mbi nji cung dhe mbajsha librin në prêhën. Lexojsha tregimin për zotni Korenin, të cilin e dijsha gati përmendsh, por, megjithatê, gjithnji.më dukej i ri. Prroni gurgullonte. e prej ujit të tij, lëvizte flladi. Gjithkah vetëm hije dhe disa dukèt dielli e përmbi mue, kunorët e drujve. Tash u lajmue edhe zogu, mâ vonë kërciti diçka dhe fshani në dushk, sa për me më frigue.

Lexojsha dhe kisha harrue tanë botën. Kohëmbaskohe, vetëm kur më dukej tepër qetsi, shiqojsha lopët. A janë të gjitha në varg? I njehsha me sy. Nji, dy, tri... tetë. Po, ku shkoi tash e nanta? Shtina librin në strajcë, u përbiva ndërmjet kaçubave dhe kërkova djathtas e

majtas. Lopa nuk shifej kund. Cila paska humbë? Dima, Larojka, Pirha . . .pra, Cikana nuk qenka.

Hudha strajcën mbi cung dhe rroka shtagën. E kërkova gjan' e gjatë tanë bregut prronit përpjetë.

— Cikanaaa! Cikanaaa!

Cikana nuk bëzante, humbi pa lanë gjurmë. A thue ka ikë kah shtëpija? Ka lopë që janë aq të zgjueta, sa mâ shum dëshirojnë me ndejtë n'ahër, pranë grazhdit, se sa të kërkojnë kullosë ndërmjet kaçubave.

Ngutesha sa mujsha mâ shpejt, sa mund të qëndrojshin kambët e mija të dathuna. Tanë i mbushun frymë dhe i skuqun faqeve, hyna n'oborr të fqiut.

— Çka u bâ? — më pyeti fqija, e cila n'at rast u grahte pulave për me i përzanë prej kopshtit.

— Cikana ka humbë, — i tregova. — A mos âsht këtu?

— Ah ajo lopë e marrë! — tha fqija. — Sigurisht âsht në jonxhe, po, në jonxhe. Aty do ta gjejsh. Ngutu sa s'âsht ngî! Do të fryhet dhe do të kopi! Vrapo.

Vrapova rrugës, kodrës teposhtë, aq sa më dhimbshin shuplakat e kambëve dhe zemra më rrihte me të madhe në krahnuer. Njimend, lopa ishte midis jonxhes mâ të mirë. Kullotte e qetë dhe indiferente, thuese nuk ndodhej midis arës, por në breg të prronit. Cikana vijëbardhë prej maje kreje deri në bisht, me brinin e e kthyem përpara, as nuk luejti vendit kur më pá.

I bërtita me gjithë zâ. Ajo më shiqoj me ata sy të mëdhej,të rrethuem me qerpikë të zez, thuese më pyette, e habitun, se çka dojsha me të vërtetë. Kur iu turra, nduki nji gojë jonxhe dhe iku me fulqij të mbushun.

Vraponte drejt kah gryka, gjithnji, disa hapa para që të mos e mbërrinte thupra ime. Me lopë tjera u përzie afër prronit dhe filloi të kullosë pa të keqe, sikur të mos kishte ndodhë asgjâ.

Ashtu, i mbushun frymë dhe i djersitun, u shtrina mbi myshk në shpinë me duer nën krye. Nuk më shkonte mâ mendja me lexue. Nuk ngulsha mâ syt në kunorat e gjelbërta të drujve, as kah rêt në qiell. Cikanën e shiqojsha gjithnji me nji bisht syni. Edhe ajo më shiqonte ndër brina si rrugaçe që po përgatit ndonji dreqní. Hante bar dhe njikohsisht mendonte për jonxhen e ambël, të langshme. Kur iu duk se më ka zanë gjumi, ajo muer shtegun e unë fill mbas saj.

— Cikanë! — bërtita. — Hej, Cikanë!

Por, lopa u kthye prej shtegut midis kaçubave, ndërsa goja e saj puthte dheun. Kohëmbaskohe më shiqonte, sikur të donte me më qortue dhelpnisht: Çka po bërtet? Shif, sa bukur kullos!

U ula mbi nji gur, afër saj.

— Sa e shëmtuet që je, mori Cikanë! — e qortova. — A mos je tue e ndie, kund, erën e jonxhes, a? Nuk do të më mashtrojsh mâ, unë këtu do të rrij. Vetëm provo t'ikish. A mos po mendon kund se ke leje për me bâ gjithçka, vetëm për hirë të brinave të lakuem? Nëse nuk do të rrijsh mirë, kam me të rrahë me thupër.

Sikur të dinte me folë, sigurisht do të ma kishte qitë gjuhën. Këtë dëshirë ia lexova prej syve.

Njiherë pashë nji bareshë shum të vogël, sa cilës në vapën e verës bagtija donte përdhuni me iu kthye në shtëpi. Ajo mundohej kot ta mbante tubë bagtín, prandej qante me plot idhnim. Ashtu, torollak, siç isha atëherë, qeshsha me lott e saj. Por nana, me të cilën isha, më qortoi: „Mos qesh se ende nuk ke provue se ç'âsht me ruejtë bagtin!" — Nji herë tjetër pashë tre barij të vegjël, që kullotshin pesë dhí. Ata vetë ishin thellue në lojë, e dhít u kishin hy në nji livadh të huej. I biri mâ i madh i fqiut i zû dhít në pyll të zanun dhe i çoi në shtëpi. E tre barijt e vegjël vrapuen mbas tij tue derdhë lot faqeve

si kokrra breshni. I tuteshin thuprës së thanës po u kthyen shtëpijave pa bagti në mbramje. Qesha edhe kësaj here.

Tash, kur e njofta Cikanën, nuk do t'i kisha qeshë as bareshës së vogël as barijve të vegjël të dhive. Ruejsha gjithsejt nandë lopë. Tetë prej tyne ishin mâ të buta, si qingja, kurse e nanda ishte mâ zi se dreqi. Syt e saj dhelpnakë flitshin gjithnji: „Besa nuk ke me lexue tregimin për zotni Korenin. s'ke me luejtë buzë prronit, s'ke me i shique rêt, përndryshe — unë shkova në jonxhe ..." Shtyheshim ndërmjet vedi se kush do të mashtrojë shoqin.

Në këto gara fituese dilte Cikana. Ishte punë tepër e mërzitshme me e mbikqyrë pa prâ. Nuk âsht mirë me i urrejtë shtâzët, por Cikanën, atëherë e urrejta me gjithë zemër.

Kur njiherë m'iku përsëri, e zuna qysh në gjysë të rrugës. U turra kah ajo plot zemrim dhe i rashë me thupër. Më shiqoi me habi, çoi bishtin dhe vrapoi, e unë mbas saj. Nuk çojsha kryet as për therra as për gurë edhe pse isha dathun. Ndërkaq, kohëmbaskohe, thupra mëshonte për kurriz të lopës.

— Hâ, mbaje n'mend! — bërtitsha i mbushun plot frymë. — Le të kujtohet për herën tjetër!

Mâ në fund, Cikana iku mâ larg se sa mund ta mbërrinte thupra ime. Mëbrrini deri te kullosa, te lopët tjera, por nuk u ndal. Vraponte gjithnji dhe humbi ndërmjet kaçubave.

U ndala i habitun krejtsisht dhe lëshova thuprën.

Mbrapa kaçubave, ndodhej nji stom i pjerrët, i cili lëshohej thik teposhtë deri në prrue. Në të kishte vetëm shkambij dhe zhavorr, e aty-këtu shifej nga nji drû i shtrembët ahu. Andej nuk guxojsha me çue bagtin. Në

të vërtetë as vetë gjâja nuk dëshironte me ra atypari, ku nuk gjindej asnji dorë bar.

Tashmâ idhnimi më kaloi menjiherë, më rroku droja për lopën. Po, s'i kur t'i ngjajë ndonji fatkeqsi?

U përbina ndërmjet kaçubave dhe, vetëm me nji shiqim, përfshiva tanë shpatin. Cikana nuk shifej kund. Dhe, mù atëherë, m'u duk se diçka u rrokullis dhe u përplas në prrue. Më shkoi mendja se, ndoshta, ajo gjâ ka qenë guri, që u shkëput prej së nalti. Por, kjo hamendje nuk më ngushlloi.

Zbrita deri në prrue tue shique shtratin e tij. Kurrgjâ. Vetëm guraleca të bardhë, shkumbë e ndytë dhe degë të lëshueme deri poshtë që lëkundshin tue luftue me valët e ujit.

— Cikanë! Cikanë!

Kurgjâ. Vetëm jehona e zanit tim dhe gurgullimë uji.

U nisa shtratit të terun të rovinës, e cila prente shpatin. Nën kambët e mija shkrryheshin dhe rrokulliseshin teposhtë gurët. Nganjiherë më dukej se i kisha ra në gjurmë. Mirëpo, u mashtrova. U përbina nëpër gardh i cili, mû në maje, ndante shpatin prej kullosës së komunes.

Atje, ndërmjet verrit kullotte nji tufë dhensh, ndërsa barijt ishin hutue mbas loje fëmijsh.

— A mos e patë nji lopë? — i pyeta.

— Po! — ma ktheu mâ i moçmi ndër ta, veshët, lapoç të të cilit përvidheshin nën strehën e kapeles. — Do Tollminas e kishin ngulë në katër gjylpana dhe e çuen.

Barijt tjerë qeshën menjiherë. Po të kishte ngja ndonji herë tjetër kjo gjâ, ajofarë përgjegje do të më kishte randue dhe idhnue. Mirëpo, tash mendojsha vetëm për Cikanën. Ndoshta tash âsht në jonxhe, mendojsha. Ka shkue rrugës tjetër, e unë nuk dij kah të shkoj

për me e kërkue. Si nuk më ra mâ heret kjo gjâ ndërmend!

Sikur të kisha hasë lopën në jonxhe, do ta kisha përshëndetë me gëzim. Por, nuk ishte aty. Më lindi nji shpresë e re. Ka shkue në shtëpi. Kah do t'ia mbante gjetiu, mos në shtëpi? Ngadale dhe me qetsi, si ndonji hajn, u përvodha deri afër shtëpis dhe shiqova n'ahër. Ishte i shprazët. Mbrapa zdatkut, në nji kand, ungrojshin derrat.

U ktheva si i trulluem, ashtuqë m'u pshtjelluen edhe kambët. Mbramjen e pritsha me peshë dhe frigë të madhe në zemër. Paj, lopa nuk âsht lodër, të cilën, kur e humb, mundesh me e blé të re për tre krajcera. Çka të them e çka të bâj, nëqoftëse i ka ngja ndonji fatkeqsi Cikanës, ose ka ikë kushedi se ku? Fillova me u pendue.

Njiqind herë kam ndëgjue se sa keq âsht me rrafë bagtin, e cila nuk mundet me arsyetue. Mû tash kisha lexue edhe në libër, se si zotni Koreni kishte qortue rreptsisht dy fëmij të lazdruem që kishin rrafë lopën. Mirëpo, zotni Koreni nuk ka njoftë Cikanën. Mue nuk ma merrte mendja se ajo ishte shtâzë budallaqe, por krijesë dhelpnake, e cila më mundon qëllimisht. Por, prapseprap, vendosa që mos ta rrafi mâ, edhe sikur ta gjejsha njiqind herë në jonxhe. Thupra ime mâ nuk do ta prekë kurr dhe aspak, qoftë edhe për me e përgdhelë. Vetëm ta shof përsëri!

Muzgu afrohej, terri bâhej gjithnji mâ i dendun kur, tanë i tronditun, e solla gjân në shtëpi.

— Çka ke ashtu? — më pyeti qysh menjiherë fqija, syt e së cilës ishin shum të kthjelltë, — çka ka ngja?

— Cikana nuk âsht. — Mezi belbëzova dhe gati ia nisa vajit.

— Cikana? Cikana âsht tue kullotë mbas ahrit.

Njimend, Cikana ishte mbrapa ahrit dhe, ende vonë në mbramje, hante bar. Çoi kryet dhe më shiqoi, thuese donte me më pyetë diçka. N'at kohë, në mue gufuen aso ndjenje, sa dëshirojsha mâ së shumti me ngá dhe me e përqafue.

— Cikanë! — klitha.

Kjo lopë, tue më shique dhelpnisht, u ngut skâj meje të hyjë n'ahër.

Isha lodhë deri sa s'bân mâ shum. Nuk kisha qejf të hypi as në dardhë, siç bâjsha çdo mbramje, të nduki ndonji kokërr të saj të langshme. Më dridhej tanë trupi, u shtrina për bari dhe ia nisa vajit. Prej mundit dhe frigës, që i 'kisha psue, lott më shkojshin vetvetiu. Nuk deshta të hyjë as në dhomë, me hangër darkë, sepse më vinte turp të m'i shifshin fytyrës gjurmat e vajit.

Kjo ngjarje, deri-diku, m'afroi shtâzën, nuk ndiejsha mâ urrejtje ndaj saj. Mirëpo, Cikana mbeti Cikanë. M'i idhtoi edhe ditt tjera të jetës sime baritore.

LIBRI IM I PARË

Isha afërsisht dymbëdhetë vjeç, ndoshta diçka mâ pak ose mâ shum, kur shkrova dhe ilustrova librin tim të parë. Çfarëdo që ishte, as kurr nuk do ta shofi as nuk do ta lexojë kush. U botue në nji kopje të vetme, por edhe kjo humbi qysh moti.

Nuk kamë për qëllim me u lëvdue, por po e thom të vërtetën: në të rijt tim punojsha dhe lexojsha shum. Tregimet i dojsha mâ së shumti. Por, atëherë nuk kishte aq shum asosh, kishte shum mâ pak se tash dhe të gjitha m'u dukshin tejet të shkurta. Germat i përbîjsha me sy, dëshirojsha shum që ta dijsha tanë tregimin menjiherë prej fillimit deri në fund. Veçanisht kur ishte aq thekës dhe rrëqethës, sa që më çoheshin flokët në krye.

Çdo gjâ që lexojsha edhe e pikturojsha me mend. Kështu, n'imagjinatën time krijoheshin pamje mâ të çuditshme. Asnji kriminel nuk ishte aq i tmershëm si e mendojsha unë, asnji arap aq i zi, e lugetnit ishin asodore, sa nuk kishte trim që nuk do t'u tutte, ndërsa Turqit i tuteshin vetvehtes.

Atëherë edhe vetë frigohesha prej pamjeve që lindshin në trunin tim. Në terr të natës nuk guxojsha me dalë as në hajat, e jo mâ para shtëpis. As kambët, të cilat,

ndërsa rrijsha në dhomë mbi bankë, nuk më dukeshin aq të sigurta. Përfundi bankës ishte terr dhe, kush e din se çfarë gjaksori i çfarëdo prralle, mëshifej në të. Nëqoftëse natën më duhej domosdo të shkojsha në kuzhinë, ku në terr lëshonte dritë ndonji cung i kalbët, kthehesha vrap në dhomë.

— Çka â' kështu, prap? — më pyetshin njirzit e shtëpis.

— Kurrgjâ. — Kurrnjiherë nuk pohojsha se kisha frigë.

— Kjo âsht pasojë e leximit, — më thanë njiherë. — Nuk ke me lexue mâ.

Të mos lexoj mâ? More, gjithë lugetnit me u çue, nuk do të mujshin me më largue prej leximit. Edhe sikur të mos lexojsha gjâ, gjyshi dhe gjyshja më tregojshin nganjiherë aso prrallash që mbasandej, disa net me radhë, nuk guxojsha me qitë as kryet në terr.

Njiherë, ma muer mendja se do të mundem vetë me shkrue libra. Ashtu vetvetiu më ra ndërmend, siç u shkon mendja fëmijve me mbarue mokna ose të mbarojnë kafaze me zanë zogj. Atëherë mue nuk më shkonte mendja as për mokna as për kafaze, por iu përvesha librit.

Nanës ia mora nji tabak të madh letre të bardhë, me të cilën atëherë mbështillshin topat e sheqerit. Tabakun e palova përgjysë, mandej gjysën për gjysë, edhe njiherë ashtu, edhe njiherë... Aq herë e palova letrën, sa u bâ nji libërth. E qepa përmbrapa e skajet ia preva me gërshanë.

Asi libërthi mbarojsha edhe përpara dhe në të vizatojshim palaço qesharakë. Por, kësaj radhe, ky libërth duhej të më hynte në punë për nji qëllim krejt tjetër. E mshifsha prej syve kurreshtarë e lapsin e mbajsha ndërmjet gishtave. Vendosa me shkrue nji tregim për nji cub, të cilin, para shum e shum vjetsh, e kishte zanë gjyshi,

kur ishte ushtar n'Itali. Mirëpo, sadoqë lagsha lapsin me pshtymë dhe gjuhën shtërngojsha me dhambë, puna nuk shkonte kurrqysh.

Këtë tregim e kisha ndëgjue shum herë. Isha i bindun se e dijsha prej fillimit deri në mbarim. Por, kur dojsha me e qitë në letër, ai më dilte nga mendja dreç-nisht. Nuk kishte tjetër dalje, veçse me shti gjyshin, të mâ tregojë edhe nji herë.

— Si e kishte emnin ai cub? — pyetsha.

— Cili cub?

— Ai që e keni pasë zanë.

— Kur ashtu?

Gjyshi i mshonte këpucës së vjetër me çekan dhe pritonte me tregue. Kur zhytej në mendime, ishte vështirë me nxjerrë gjâ prej tij. E kur ishte në qejf, fjala i dilte vetë dhe vazhdonte prej mëngjesi deri në mbramje... Mendt i kisha te libri dhe e pyetsha gjithnji.

— Kur? Paj, atëherë kur ishit ushtarë n'Itali. E keni tregue nji herë.

— N'e paça tregue njiherë, pse nuk e ke mbajtë në mend? Sikur të mos hynte ty në nji vesh e të dilte prej tjetrit, do të kishe dijtë se cubi quhej Lazarini.

Ashtu âsht — Lazarini. Sa emën i çuditshëm, nuk mbahet në mend lehtë.

— Po mirë, a nuk e keni zanë-a?

E dijsha se nuk e kishin zanë në pranín e gjyshit. Por, tue çfrytzue atê, që e kisha mbajtë në mend, dëshirojsha që të merrsha vesh edhe për sendet tjera që i kisha harrue... Njizet e katër orë ecën nëpër borë dhe skllotë, deri sa mbërrinë në midis të nji pylli. Aty, në vetmí, ndodhej gati tue u rrëxue, nji kasollë. Skâj votrës së gjanë, në dhomë, rrinte nji grue me fustan i cohtë dhe ziente kaçamak. Cubi posa kishte ikë nëpër kanal nën tokë. As erën nuk ia ndien...

Gjyshin e kapi menjiherë qejfi të tregojë. Atëherë nuk duhej me u frigue mâ se do ta ndali kund kallximin.

— Po si dijtët se bash aty gjindet ai?

— Ka trathtue dikush.

— Ajo grueja?

— Kurrsesi! Ajo s'e çilte gojën, në sa edhe druni. Shtatëmbëdhetë — më duket se bash shtatëmbëdhetë — duket të rij ia epshim për me kallxe. Por, kjo nuk i muer.

Sa herë kisha ndëgjue këtê, por prap ndëgjosha, thuese për mue ishte gjâ e re.

— Mâ në fund, e zumë që e zumë, — përfundoi gjyshi. — E çuem të lidhun nëpër Milano. Nëpër të gjitha dritaret shtyheshin njerzit me e pá.

— Po ju, a e patë?

— Paj, unë e ruejsha. Ishte i lidhun kambë e duer për muri.

— Si dukej?

— I vogël si gogla, as sa nji shuplakë. Aq burracak e sa frigë prej tij! Kishte flokë të gjatë e të zez dhe mjekërr të zezë...

Nuk më kujtohet mâ se si e shkrova tregimin tim të parë. Nuk dij as se si ishte fillimi i tij. Ndoshta kësisoj: „Kur gjyshi im ishte ushtar n'Itali..." Ose: „Njiherë n' Itali jetonte nji cub që quhej Lazarini..." Secili tregim mundet me fillue kështu ose ashtu. Di vetëm se shkrova nji tregim.

Edhe e ilustrova tregimin, çka nuk kam bâ kurr mâ. Prej atyne vizatimeve disa më kujtohen ende: kasolla e vjetër midis pyllit... Votra dhe zjarmi nën kusi, e pranë zjarmit grueja e ulun galuç... Cubi me kapelë të madhe dhe mjekërr të zezë, i lidhun duersh e kambësh... Gjyshi im në roje...

Libri „u botue", mburresha me tê. Por nuk ia tregova askujt, **mburresha tinzisht. Kisha frigë** se mos po më korisin me tê mâ shum se të më lavdojnë.

Njiherë më zû me tê halla, e cila ishte gjithsejt shtatë vjet mâ e moçme se unë dhe jashtëzakonisht kureshtare.

— Ç'âsht ajo? — pyeti.

As tue mos pritë përgjegjen me rrëmbeu librin prej dore.

— Bjere këtu, bjere **këtu! — bërtita.**

— Shife shife, — çuditej halla, tue më përqeshë dhe tue çfletue libërthin.

Kërcejsha si edhi tue u përpjekë me ia marrë libërthin prej dore. Mirëpo, ajo ishte shum mâ e gjatë dhe mâ e fortë se unë e nuk mujsha me e sundue. Skuqesha prej turpit dhe nxîhesha prej idhnimit. Kisha dashtë mâ tepër që ta lexonte kushdo tjetër atê që kisha shkrue, vetëm halla jo.

— Prit, të shof, — më shtynte. — Mos u bân i mërzitshëm!

Çka ishte edhe mâ keq, tregimin e lexonte me zâ. Fjalët më bijshin në veshë të mij thuese dikush e imitonte mënyrën e të folunit tim .Njikohsisht kjo edhe qeshte pa prâ sikurse të kisha shkrue kush e di se çka qesharake.

— Be-be-be! — piskatsha me gjithë zâ që t'ia kalojsha zanit të saj.

Kur ma ktheu fletoren, atëherë isha i fyem dhe prandej ia ktheva shpinën me idhnim.

Gjatë **drekës, ajo më shiqonte dreqnisht, tue buzë**qeshë mbi lugë, ndërsa syt e mij gjuejshin shigjeta në tê.

— Çka je vrâ gjithaq? — më pyeti baba.

— Asht **idhnue në mue. — Tha halla.**

— Pse?

— Sepse ia zbulova msheftsín.

Baba më shiqoi rreptas. Ishte i bindun se kam përsëritë ndonji gjâ, që meriton qortim.

— Çka ka bâ ashtu?

— Kurrgjâ të keqe, — tha halla. — Ka shkrue diçka për at cubin... Edhe babën e kishte vizatue. Edhe ia kishte bâ hundën, si sqep që nuk e ka as mullenja...

Halla zgërdhihej, e të tjerët buzëqeshën, thue se kisha bâ ndonji marrí qesharake. Nuk dijsha se kah të shiqojsha prej turpit, kisha dashtë mâ tepër me ikë prej shtëpije. Kur ndokush tallej me mue, gjithmonë më vinte keq, mâ shum e durojsha qortimin. Mirëpo, qysh atëherë vendosa që ky tregim të mos jetë i mbrami. Kështu edhe u bâ ...

MËSUESI YNË

Për shum mësimdhansa, që më mësuen kurdo, kam kujtime të mira. Por, kujtimi mâ i bukur âsht ai për mësuesin tim të parë. Na, fëmijt e tetë katundeve e lagjeve, prej tij, muerëm njohunit tona të para. Mezi që ia dijshim emnin e tij të vërtetë, me të cilin as nuk e thirrshim. Sepse, ai, për neve ishte vetëm „mësuesi ynë". Por, në fjalën „i ynë" mëshifej aso përzemërsije dhe ngrohtsije, sikur t'ishte rritë bashkë me né në malsi dhe thue se nuk kishte ardhë dikah prej Gorice në krahinën tonë, tashmâ si njeri i pjekun.

Ishte edhe krejt i ri, kur u njofta me tê, dhe aq i gjatë, sa që gati e prekte tranin e ulët me krye. Kur, gjatë mësimit, ecte ndërmjet bankave, tue mbajtë duert lidhun përmbrapa e, rrallë ndonji herë ulej pranë tavolinës, më dukej si ndonji bjeshkë e madhe. Prej fytyrës së tij pak të gjatë, nën flokë të verdhë, na shiqojshin ngrohtsisht syt e tij të kaltërt, por edhe fjalët e tija ishin të ngrohta. Vetëm pamja e tij e jashtme pasqyronte nji mirsi e butsi të vërtetë. Dukja e tij nuk kishte kurrgjâ që nuk do të fitonte besim edhe te frigacaku mâ i madh. Ai prej nesh, kundër të cilit mësuesi ynë çonte zanin e vet qortues, duhej t'ishte domosdo ndonji hajlaz i madh.

E, nëse dikujt i ka mëshue, do të ketë bâ patjetër diçka të madhe.

Disa vocrrakë, kinse i frigohen shkollës dhe mësuesit. Ashtu kam ndëgjue. E unë, nuk i tutesha as shkollës as mësuesit. Për shkollë, te na, flitej vetëm me lëvdimin mâ të madh, e n'at masë e çmojshin edhe mësuesin, i cili ua mbushte të rijve kryet me dije. Atëherë te unë mbillte frigë ndaj shkollës dhe mësuesit vetëm shërbtori i fqiut tonë. Ai, të cilit i delte nga nji zylyf floku nën kapelë që i binte ballit dhe i cili dëshironte aq shum me më rrafë kambëve me kamxhik. Flitte shum se si mësuesi rref nxansat si dujt e theknës dhe se si i çon, për kurrgjâ send, me ndêjtë në gjuj mbi kokra hikrre. Ishte rrenacak, ia kishte anda me ia teprue dhe me rrêjtë e, për këto arsyena, nuk i besojsha. Si mundet me dijtë nji shërbtuer se si âsht në shkollë, kur as nuk i ka marrë erë mbrendsis së saj dhe kur nuk dinte me dallue a-n prej i-s.

Mirëpo, fjalët e shërbtorit nuk ishin krejt të trilluame. Ndonji djaloshi të keq i duhej patjetër të rrinte në gjuj pranë stufës ndonse jo edhe përmbi hikërr ose para tabelës. Edhe thupër kishte në shkollën tonë. Ajo ishte lejthije, e drejtë, qëndronte mbi tavolinë, ishte e gjatë tri pllambë dhe e lëmueshme tue u marrë nëpër duer. Me të tregojshim germat në tabelë, qytetet e jashtme dhe lumejt në hartën gjeografike. Por, në të njajtën kohë, ajo shërbente edhe për me frigue ndonjanin. Kur nuk bante punë vetëm friga, përdorej edhe për rrafje. N'at kohë, kur unë shkojsha në shkollë, kjo nuk ishte gjâ e jashtëzakonshme.

Kjo thupër mund t'ishte shum e rrezikshme. Por, në duer të mësuesit tonë, nuk ishte kush e di çfarë arme. „Zgjate dorën!" i thoshte mësuesi fajtorit të papërmirsueshëm. Dukej se donte vetëm me e shique, a e ka të lame shuplakën e dorës dhe a i ka të premë thojt. Me dorën

e majtë ia kapte majet e gishtave, e me të djathtën i mshonte me thupër lejthije. I mshonte — këto janë fjalë shum të randa. Rrihte me maje të thuprës, e cila binte midis shuplakës, por aq butë, thue se çdo e mshueme i dhimbte mâ shum vetë atij. Mëshonte me aso shpejtsije, sikur kur pula e unët han kokrra: pik, pik, pik ... Atyne, që hajshin thupra, u digjte mâ shum turpi se sa dhimbja.

Kyfarë dënimi nuk më zû kurr mue, vetëm se, ashtu disi, nja triherë u gjeta në „burg". Mbas orës së mbrame rrijsha nji ose dy orë në shkollë, ku, tue kopjue ndonji mësim t'artë, shkarravitsha faqet e fletores. Por, nuk më shkonte mendja as n'andërr, se m'u ka bâ ndonji padrejtsi. Rrugës së gjatë deri në shkollë kishim mundsi për me bâ njimijë dreqní. Të rritunit e dy katundeve ankoheshin pajada, e rrallë ndonji herë pa kurrfarë shkaku.

Njij pranvere u prina disave dhe shkelëm keq linin në fushë. Rrëxuem nji turrë drujsh të paluem shum mirë skâj rrugës. U ndalëm tue luejtë dhe u vonuem për në shkollë plot nji orë. Dimnit, i futshim borë njani tjetrit në çanta dhe, detyrat shtëpijake të shkrueme nëpër tabela të vogla, ashtu, lageshin dhe shlyheshin. Takoheshim edhe me nxansa të katundeve dhe lagjeve tjera dhe gjuheshim me gurë ... Gjithfarë dreqnísh na bijshin ndërmend dhe i rreshtojshim pajada, gati për çdo ditë, kurse çdo fjalë qortuese të mësuesit e merrte fryma. Edhe sikur t'ishte mâ i mirë se buka, nuk do të kishte mujtë me na i shique nëpër gishta dhe me na i falë të gjitha ato dreqní, të paktën, për hirë të njerëzve.

Ka nxanës që, kur rritet, flet keq për mësuesin e vet. Kam ndëgjue fjalë të pamira edhe për mësuesin tim të parë. Të këqijt nuk munden me e harrue thuprën, brisqet, verrlet, kurthat për zogj dhe cikrrimet tjera, me të cilat luejshin n'orën e mësimit e ua merrte mësuesi. Duen që edhe për dreqnít e veta dhe moskujdesin e vet të shpër-

blehen me ndonji orë florini. Përtacët e fajsojnë mësuesin pse vet belbëzojnë tue lexue edhe nëqoftëse nuk dijnë me shkarravitë as letrën mâ të thjeshtë. Duen që tjetërkush t'u qesi me shënik dije në krye të tyne. A ka pasë ndonji herë, nuk di, po gjatë fëminis sime nuk pashë asnji asi shëniku. Neve, shkollarëve, na duhej me u përbi vetë nëpër pyllin e mosdijes, ndërsa mësuesi të na tregonte vetëm drejtimin edhe rrugën. E kush âsht ai që dëshmon se ato drejtime dhe ato rrugë nuk kanë qenë të drejta? Por, shum bukur ishte kur, tue ndêjtë në bankën e parë, na tregonte për gjana që nuk shkruente në librat shkollore. Mâ së shumti për të kaluemen dhe bukurit e atdheut tonë. Me fjalë të tij, ky ishte aq i ndritshëm dhe i madh, sa mezi që na e përthekonte mendja jonë. Shum asosh gjejsha vetëm në librat që m'i epte me i lexue. E këto libra nuk ishin pak.

Për aso tekstesh, që gjithmonë m'u dukshin pak, ia dijsha tejet për nderë. Ndërmjet nesh u lidh pêni i artë i miqsis, prej zemrës në zemër, dhe nuk u këput kurr. U rrita në shkollë popullore madje dhe me dreqni, e me „mësuesin tonë" u ndava dhe nuk u pashë, nji morí vjetsh nuk u takuem. Por, megjithse isha larg shtëpis dhe fëminis sime, e kujtojsha shpesh. „Ku, gjindet ai?" — pyetsha vetvehten. „Si jeton? A më kujton, ndoshta, edhe mâ?"

Njiherë, gjatë kohës midis dy luftave, u takuem pa pritmas në Goricë. Ishte plakë shum, flokët i ishin thî. Por, edhe unë nuk isha ai djalosh i dikurshëm.

Ma shtërngoi dorën e djathtë dhe më shiqoi ngrohtsisht me syt e vet të larëm.

— Si po jeton, Frrrançek? — më pyeti.

Më njifte ende. Edhe më thirri mu ashtu si atëherë kur, ende krejt i vocërr, rrijsha para tij në bankën shko-

llore. Edhe germën r e shqyptoi krejtsisht si dikur: Frrran çek.

Ndieva nji ngrohtsi në shpirtin tim. Nga pak isha edhe i hutuem, thuese edhe tash isha nxanës i tij i vogël dhe sikur më pyette sa bâjnë nji herë nji.

Ky takim m'i ngjalli përsëri imtsinat, tashmâ të harrueme, të vjetëve të shkollimit tim. M'u kujtue libri magjik me piktura të larme, i cili ofrohej në mënyrë tërheqse mbi tavolinë. E çfletojsha me padurim njiqind herë gjatë pushimeve. M'u paraqit dollapi i moçëm me shpinë të çame dhe plot fletë të çkoquna të ndonji almanahu të të vetmes revistë të rinis n'at kohë „Vërtec", në të cilin u mësova si në libër leximi. Mandej „Historija e Tollminit" që ma pat zbulue të kaluemen e vendlindjes sime. M'u kujtue, ajo gjâ që e dijsha edhe përpara, se mësuesi ynë ishte njoftës i dalluem i shkrimtarit të këtij libri, Simon Rutari. Qysh kur kishte qenë nxanës e kishte përcjellë gjatë hulumtimeve të tij historike nëpër luginën e Soçës...

U endëm nëpër park, nën platana dhe gështenja. Fjalët rridhshin vazhdimisht, mbas nesh tirrej vargu i gjatë i kujtimeve. Mora vesh se, çka nuk kam dijtë si nxanës: „mësuesi ynë" ishte bonjar që nuk kishte njoftë as babën as nanën e vet, dhe i cili e kishte kalue tanë rinin e vet nëpër dyer të hueja. Në pleqni, fashistat e kishin transferue larg n'Itali, ku mësonte fëmijt e të huejve në gjuhë të huej, derisa gëzoi pensionin. Megjithse gjatë jetës kishte psue shum të këqija, prap, këtij nuk i ishte shue gazi e mahija, me të cilët më përshëndette çdo herë, kur takoheshim.

Mbasandej takoheshim mâ shpesh, gati çdo ditë. Njiherë, kur nuk e pashë për nji kohë të gjatë, ndiejsha nji vetmi, thuese më kishte braktisë kujtimi i gjallë i fëminis. Prap e takova dhe, kur e shiqova, m'u ngrî zemra. Mbrenda disa javësh ishte shndërrue në njeri plak, faqet

i ishin shkrî, prej gazit të tij kishte mbetë vetëm nji buzëqeshje e hollë, madje pak edhe e idhët. E kishte idhtsue dhe shkrî sëmundja tinzake. Mirëpo, ai nuk dëshironte të flitte për këtê.

— Lamtumirë, Frrrançek! — më tha kur u ndamë, tue ma shtërngue për nji kohë të gjatë dorën.

Kjo „lamtumirë" ishte e fundit, nuk u pamë mâ kurr. Tash, trupi tij pushon diku, buzë Soçës, në Tollminska, në vendin, të cilin, kush e di se për çka, e donte me nji dashuni të veçantë. Nganjiherë e vizitonte edhe kujtesa ime. Kurr nuk do të harroj mirsin e tij, e as grumbullin e librave, që m'i epte dora e tij dhe që kënaqshin kureshtjen time. Kush e din — sikur të mos kishin qenë fjalët e tij të ngrohta, të thanuna për vendlindjen time dhe për historin e saj, — ndoshta nuk do të kisha shkrue kaq faqe nga kaluemja **e saj.**

SHËNIME PËR SHKRIMTARIN

Francé Bevku, shkrimtari i këtij libri, âsht nji nga tregimtarët mâ prodhimtarë të rinis në letërsin sllovene.

Lindi më 17 shtatuer 1890 në katundin e vogël maluer Zakojcë, afër Cerknit në provincën e Goricës (Bregdeti i Sllovenis), si bir katundari të patokë. Këpuctarija ishte zeja tradicionale në shtëpin e Bevkut. Së pari mësoi për ndihmës tregtari në Kranje. Në moshën shtatëmbëdhetëvjeçare mbërrijti me hy në shkollën normale përgatitore e mâ vonë në preparandijë (Kopar, Gorica). Midis dy luftave ka punue si gazetar, redaktor, e mâ tepër si letrar dhe puntuer nacional në Goricë e Trieshtë, pra, midis popullit të vet, i cili ka mbetë nën Italin e pat nevojë të madhe për ndihmë. Kur do të shkruhet historija e gjanë e luftës së popujve tanë në kufijt perëndimorë mbas Versajit, si edhe gjatë luftës së fundit, emni i Bevkut do të qëndrojë midis të parëve. Për punët e veta kundër veprimeve antipopullore, ai âsht ndjekë gjithmonë, burgosë e internue prej pushtetit italian.

Në rinin e vet ka shkrue vjersha, mandej novela e romane. Ka botue disa udhërrëfime e drama. Qysh në fillim âsht marrë me letërsin e rinis. Libri i parë, botue më 1920 prej tij, u âsht kushtue fëmijve. („Pastirici kod

krijesa i plesa"). Deri sot ka botue nja njizet libra për të rijt, nga të cilat mâ të përmenduna janë: tregimi autobiografik „Mali kradlivac" (1923), „Jagodu" (1930), „Drugovi" (1934), „Pastriče" (1935), „Pestinju" (1939), „Grivarovu djecu", tregimin „Tonček" (1948), tregimin „Partizan", „Mali buntovnik" (1951), tregimin mbi partizanin e vogël Tomin, „Tregimet e Kavkazit" dhe „Libri për Titon" (1954).

Librin „Ditt e fëminis", të cilin po ua paraqesim të shqipnuem të rijvet shqiptarë, Bevku e ka shkrue mbas luftës së fundit. Asht botue kah mezi i vjetit 1949 nga shtëpija botuese „Mladinske knjige" në Lublanë. Libri ka mbrendi autobiografike. Shkrimtari ka përshkrue në të disa ngjarje karakteristike nga fëminija e vet, të cilat i kanë mbetë veçanisht në kujtesë. Mbas „Moje življenje" t'Ivan Cankarit e „Lulet e shëngjergjit" — (Djurdjice) prej Prezhihov Vorancit, ky libër âsht vepra mâ e randsishme e këtij lloji në literaturën sllovene.

Redaktori

PËRMBAJTJA

Faqe

Fjala hyse — — — — — — — — — — — — 5
Dora e artë — — — — — — — — — — — — 9
Dhambët e tamlit — — — — — — — — — — 15
Dardhat e mbrame — — — — — — — — — — 23
Shpata e drujtë — — — — — — — — — — — 29
Dhija — — — — — — — — — — — — — 38
Pasunija e trashëgueme — — — — — — — — — 44
Zemra e plagueme — — — — — — — — — — 50
Trishtili — — — — — — — — — — — — 55
Rrena — — — — — — — — — — — — — 60
Ujemi — — — — — — — — — — — — — 67
Cikana — — — — — — — — — — — — — 73
Libri im i parë — — — — — — — — — — — 82
Mësuesi ynë — — — — — — — — — — — — 89
Shënime për shkrimtarin — — — — — — — — — 95

Francè Bevk
DITT E FËMINIS

Redigjuen
SULEJMAN DRINI E ALI REXHA

Korektor
NAZMI SAHITI

Tirazhi 2000 copë

U botue në tetor të vjetit 1958 në shtypshkrojën e Shtëpis botuese — gazetare „Rilindja" — Prishtinë